

Vergadering van Vrijdag, 6 Maart 1903, 's avonds te 7¹/₂ ure.

Voorzitter: Generaal DE VLAMING.

De VOORZITTER, de vergadering openende, zegt:

Mijne Heeren!

In verband met de regeling, die ten aanzien der komst van Z. K. H. DEN PRINS DER NEDERLANDEN is getroffen, wenscht het bestuur vooraf onze gewone aangelegenheden te behandelen, opdat deze tegen 8 ure, het uur der komst van Z. K. H., kunnen zijn afgedaan.

Het is u allen bekend, dat sedert onze laatste vergadering te dezer plaatse, onze vereeniging een gevoelig verlies heeft geleden door den dood van ons zoo hooggeacht Eerelid en Oud-Voorzitter, den Luitenant-Generaal P. M. NETSCHER. Wie met ons getuige was van de buitengewone belangstelling, door zoovele kameraden en vrienden bij de begrafenis van den overledene betoond, en zich diens beeld voor den geest haalt, gevoelt hoeveel warme belangstelling, voor het Nederlandsche leger in het algemeen en voor onze Vereeniging in het bijzonder, op den 15 Januari 1903 ten grave daalde en ik acht het een plicht der dankbaarheid om u den eervollen levensweg van den overledene in herinnering te brengen.

Geboren den 4 Juni 1824 te Rotterdam, werd NETSCHER op 5 Juli 1838 tot cadet aan de K. M. A. aangesteld. Den 1 Juli 1842 tot 2e Luitenant benoemd. volgde 11 September 1847 de overplaatsing bij het regiment Grenadiers en Jagers. Den 19 Februari 1852 bevorderd tot 1e Luitenant, vertrok NETSCHER in het voorjaar van 1857 naar West-Indië, alwaar al dadelijk de benoeming tot adjudant van den Gouverneur van Suriname volgde. Mei 1860 keerde NETSCHER als kapitein uit West-Indië

terug en werd hij ingedeeld bij het 7e regiment inf. Steeds er naar strevend om zijne kennis te vermeederen en zijn gezichtskring te verruimen, viel hem in 1862 de onderscheiding ten deel om als adjudant van den Generaal SCHIMPF, benoemd legercommandant in N. I., bij het Indisch leger te worden gedetacheerd. In 1865 uit Ned.-Indië teruggekeerd, volgde opnieuw zijne overplaatsing bij het regiment Grenadiers en Jagers. Van 1865—1875 diende de overledene opvolgend als Majoor en Luit.-Kolonel, totdat eene benoeming volgde tot Kolonel, Chef v/h Personeel a/h Dep. van Oorlog. Het was de Minister DE ROO VAN ALDERWERELT, die in Maart 1878, bij de opheffing van de functie van Chef v/h Personeel, de betrekking van Inspecteur v/h Militair Onderwijs in het leven riep en daarmede zijn vriend NETSCHER belastte. In deze betrekking diende de Generaal NETSCHER totdat hij 15 Februari 1885 op verzoek werd gepensioneerd. In 1897 volgde naast de reeds door hem verworven decoratiën eene laatste onderscheiding in de toekenning van den rang van Luitenant-Generaal.

Met een zoodanigen staat van dienst voor oogen, kan aan eene veelzijdige ontwikkeling niet worden getwijfeld. Wij vinden die bevestigd in de onderscheidene geschriften van de hand des Generaals, waaronder mogen worden genoemd: *Beschouwingen over ons militiestelsel; Denkbeelden over de aanvulling van het Indische leger; Les Hollandais au Brésil; Geschiedenis van de Koloniën Essequibo, Demerary en Berbice; Levensbericht van W. J. KNOOP, enz.*; geschriften die steeds met waardeering worden ontvangen en bestudeerd. Het was dan ook eene gelukkige gedachte van de leden onzer vereeniging, toen zij na het verlies van den Generaal PEL als Voorzitter, in de vergadering van 27 October 1887 den Generaal NETSCHER als zoodanig met groote meerderheid aanwezen. Den 27 October 1899, dus 12 jaren later presideerde de Generaal voor het laatst onze vergadering.

De woorden toen door de H.H. PLANTENGA en HINGMAN gesproken, zij kunnen thans slechts herhaling vinden. De Generaal NETSCHER was onverflauwd in zijne toewijding voor

de belangen onzer vereeniging; hij was getuige van haren toenemenden bloei, die ook voor een goed deel het gevolg was van zijne tactvolle en onpartijdige leiding.

Hoewel het klimmen zijner jaren hem tot aftreden bewoog, bleef ook later zijne belangstelling onverflauwd, en moge het ook al eene eenwenoude waarheid zijn, dat de denkbeelden van een jonger geslacht die van het oudere verdringen, deze blijven toch in het licht van hun tijd eene niet te miskennen waarde bezitten en verdienen ook uit het oogpunt van het streven naar volmaking in eere te worden herdacht. Als zoodanig zal de nagedachtenis van ons verdienstelijk Eere-lid en Oud-Voorzitter eene eereplaats blijven innemen in de geschiedenis onzer vereeniging en zal zijn naam steeds met eerbiedige erkentelijkheid worden genoemd.

Nog een tweede droevige plicht blijft mij te vervullen, door U mede te deelen dat de 2e Luitenant der infanterie J. B. VAN AKEN aan in Atjeh bekomen wonden is overleden. In hem verliest het Indische leger een jengdig, veelbelovend officier, wiens naam in uwe aller herinnering wordt aanbevolen. Ook hij zal op de eerelijst van onze gesneuvelde kameraden worden ingeschreven.

Aan de orde is nu de ballotage van candidaten.

De VOORZITTER verzoekt de heeren HINLOPEN en MELJBOOM met hem het bureau van stemopneming te willen uitmaken.

De uitslag der stemming is, dat tot leden worden aangenomen de heeren :

P. Donk, 1e Luitenant der Infanterie, te 's-Gravenhage; J. W. Klein, Reserve 2e Luitenant der Infanterie, te Amsterdam; J. M. Benteyn, 1e Luitenant der Cavalerie; T. Bodenhansen, 1e Luitenant der Genie; C. J. Boon, Kapitein der Infanterie N.-I. Leger; F. J. Bijvoet, 1e Luitenant der Infanterie; H. J. A. Feber, 1e Luitenant der Artillerie; G. W. Fris, 1e Luitenant der Infanterie; H. C. J. Meys, 1e Luitenant der Infanterie; P. J. H. van der Palm, 1e Luitenant der Infanterie; A. M. van Wijk, Ritmeester der Cavalerie,

allen van de Koninklijke Militaire Academie en A. J. P. Zonnevillage, 2e Luitenant der Infanterie, allen te Breda; C. K. Elout, Journalist, te Scheveningen; A. Groenendaal C. Jzn., 1e Luitenant en P. C. W. Schoondermark, Kapitein-Commandant van het Tielsch Vrijwilligerskorps, beiden te Tiel; Jhr. J. Th. Alting von Geusau, en F. G. J. M. van Steenhardt Carré, beiden 2e Luitenant der Artillerie, te Utrecht.

De VOORZITTER dankt de heeren van het stembureau voor de door hen volbrachte taak en zegt verder: De gewone werkzaamheden zijn hiermede afgelopen. Ik wensch nu nog enkele punten in herinnering te brengen met het oog op de komst van Zijne Koninklijke Hoogheid.

Bepaald is, dat de vergadering thans voor eenigen tijd zal worden geschorst, om het Bestuur de gelegenheid te geven, Zijne Koninklijke Hoogheid in de bestuurskamer af te wachten en daar aan Zijne Hoogheid te worden voorgesteld. Daarna zal Zijne Hoogheid zich onmiddellijk naar de vergaderzaal begeven en zullen onze werkzaamheden kunnen worden hervat.

De VOORZITTER doet vervolgens nog eenige mededeelingen van huishoudelijken aard, waarna de vergadering wordt geschorst.

Na verloop van eenigen tijd, wordt Z. K. H. DE PRINS DER NEDERLANDEN door het Bestuur binnengeleid, en neemt Z. H. zitting aan de bestuurstafel tusschen den VOORZITTER en den Luitenant-Generaal KOOL, als oudste actief dienende Opperofficier daartoe door het Bestuur nitgenoodigd.

De VOORZITTER herneemt hierna het woord en spreekt den Prins aldus toe:

Koninklijke Hoogheid!

Alvorens het woord te verleen en aan den Spreker van heden avond, zij het mij vergund, Koninklijke Hoogheid, U welkom te heeten in deze vergadering. Onze vereeniging — ik had reeds de eer dit aan Uwe K. H. bij de aanbieding van het diploma als Eerlid te mogen mededeelen -- stelt het op hoogen prijs, dat het aan een lid van Ons geëerbiedigd Vor-

stelijk huis heeft behaagd, het Eerlidmaatschap te aanvaarden; daarmede immers werd de kroon gezet op den arbeid onzer voorgangers. Geenszins toch mag worden ontkend, dat onze vereeniging gedurende haar ruim 38-jarig bestaan, vooral in hare eerste levensjaren, tijden heeft gekend, waarin hare bedoelingen werden miskend; waarin werd gedacht aan eene minder gewettigde inmenging in zaken van landsverdediging en legerorganisatie. Die tijden, zij zijn gelukkig voorbij! Rustig voortschrijdende op den weg der ontwikkeling, heeft de Vereeniging met de uitbreiding van haar ledental ook de sympathie in haar streven zien toenemen. En thans nu ook Uwe K. H. haar met Uwe belangstelling heeft willen vereeren, kan zij met des te meer vertrouwen de toekomst te gemoet gaan. Tegenover die sympathie kan onzerzijds slechts de verzekering worden gegeven, dat wij onvermoeid zullen voortgaan tot verspreiding van heldere denkbeelden omtrent krijgsgzaken tot heil van Koningin en Vaderland. Deze verzekering gelieve Uwe K. H. met onzen welkomstgroet wel op dit oogenblik te aanvaarden!

De Voorzitter geeft hierop het woord aan den gepensioneerden Vice-admiraal N. MAC LEOD, tot het honden zijner voordracht over:

Samenwerking tusschen zee- en landmacht, zoowel in vrede- als in oorlogstijd.

De heer MAC LEOD:

Koninklijke Hoogheid! Mijnheer de Voorzitter, Mijne Heeren!

Hoewel we in de laatste weken er aan herinnerd werden, hoe het optreden van het Leger in tijd van vrede noodig kan zijn, terwijl, voor de wijze waarop dit geregeld werd, aan den Minister van Oorlog een woord van hulde toekomt, zal toch niemand ontkennen, dat de hoofdreden van bestaan van Land- en Zeemacht is: de verdediging van het Rijk. Eene bespreking van de samenwerking tusschen deze beide takken der krijgsmacht brengt dus noodzakelijk eene beschouwing van de landsverdediging mede, doch daar de medewerking

van de Zeemacht onderstelt de verdediging te water, zal ik mij moeten bepalen tot de verdediging aan de zeezijde en tot het gebruik, dat van vaartuigen der Marine te maken is op rivieren, vaarten en onderwaterzettingen.

Dat ook het optreden tot handhaving van neutraliteit, in geval van een oorlog waarin Nederland niet betrokken is, een belangrijk onderdeel van de taak der krijgsmacht uitmaakt, behoeft nauwelijks in herinnering gebracht te worden, en wanneer wij de samenwerking in vredetijd bespreken, zullen wij moeten denken aan voorbereiding en oefening.

Niet minder dan in Europa, is bij de verdediging van Nederlandsch-Indië samenwerking een vereischte. Hierbij moet echter een andere gedachtengang gevolgd worden, en het behandelen van dit geheel afzonderlijk onderwerp zou thans te veel tijd vorderen. Ik meen dus mij te mogen bepalen tot het Rijk in Europa.

De stelling, dat voor eene zeemogendheid de grens, waar hare verdediging ter zee aanvangt, ligt aan de vijandelijke kust, is voor het kleine Nederland niet houdbaar. Wij zouden die stelling kunnen toepassen, wanneer we soms eens in oorlog mochten komen met een staat van ongeveer gelijke sterkte als de onze, maar dit, overigens zeer onwaarschijnlijke geval staat op zich zelf. Waar wij in algemeenen zin onze verdediging bespreken, kunnen wij ons slechts aanvallers denken, die over zulke sterke zeemacht beschikken, en wier kustgebied zóó uitgestrekt is, dat een aanval op of eene blokkade van de vijandelijke kust door onze zeemacht tot de onmogelijkheden behoort. Aan in het oog houden, door zeer snelle jagers, zou in sommige gevallen nog kunnen gedacht worden, maar het aantal, dat wij van zulke vaartuigen kunnen bezitten, zal wel altijd zóó beperkt zijn, dat het kruisen nabij eene vijandelijke kust te veel gevaar oplevert van overmacht te ontmoeten, waaraan wij onze weinige jagers niet zouden mogen wagen. Dit kruisen zou intusschen niets anders zijn dan kondschapdienst, en dus geheel iets anders dan de heerschappij over de zee, welke men

meent te bezitten, wanneer men zegt dat de grens ligt aan 's vijands kust. *Onze* heerschappij kan zich, enkele weinig denkbare gevallen uitgezonderd, in de Noordzee niet verder uitstrekken dan tot de onmiddellijke nabijheid der kust. Wij hebben dus slechts aan onmiddellijke verdediging te denken, hetwelk medebrengt dat bij ons, van den aanvang af, de landmacht met de zeemacht moet samenwerken. Een staat, die eene sterke vloot buitengaats kan hebben, kan deze beschouwen als zijne eerste linie van defensie, die voor langen tijd de landmacht vrij maakt van de kustverdediging; dit zou bij ons wellicht mogelijk zijn, wanneer wij geene koloniën te beschermen hadden; deze stellen echter aan de zeemacht zulke hooge eischen, dat aan het bezit van eene vloot, tot afdoende bescherming van onze vaderlandsche kust, niet meer gedacht kan worden, en wij steeds op een onmiddellijken aanval voorbereid moeten zijn.

Meestal stelt men zich voor, dat aan een aanval op ons zeefront eene blokkade zal voorafgaan, terwijl daardoor gelegenheid zal geboden worden om de verdediging van de kust voor te bereiden. Dit geeft mij aanleiding om een enkel woord over die blokkade te zeggen. Indien de Generaal VAN HOUTUM, in de *Nieuwe Rotterdammer* van 9 December 1902, gelijk had, toen hij beweerde dat eene voldoende approviandeering voor oorlogstijd zeer moeilijk is, in tegenstelling van den kapitein-intendant ROLDANUS, die in 1888 haar zeer wel mogelijk achtte, dan zal zeker eene blokkade, om ons den toevoer te beletten, eene voor den vijand aangewezen handeling zijn. Ook kan zij toegepast worden om een bevrienden staat achter ons te benadeelen, door hem van den belangrijkste doorvoer door onze havens te berooven. Wij zullen daar niet veel tegen kunnen doen. Het »zoo lang mogelijk openhouden van onze havens», dat steeds voorop gesteld en genoemd wordt als een der eischen, waarnaar onze zeemacht moet georganiseerd zijn, is vrijwel eene fictie. Nederlandsche schepen zullen natuurlijk door de vijandelijke kruisers reeds ver van onze kust genomen worden, en haar dus nimmer bereiken. Schepen onder neutrale vlag zullen mis-

schien, wanneer zij voor een onzer havens bestemd zijn, die bestemming voor de vijandelijke kruisers verborgen kunnen houden en in den nacht nabij de haven van IJmuiden of den Rotterdamschen waterweg kunnen komen. Maar hoe komt zulk een schip er dan in? Het eenige middel zou misschien zijn, dat de koerslijn door een paar lichten werd aangeduid, en dat onze torpedobooten die koerslijn bewaakten om vijandelijke schepen er vandaan te houden. Werden die booten dan niet door torpedobootjagers ontdekt en vernield, dan zou het misschien, met veel voorzorgen om vergissing te voorkomen, en zeer duidelijke afspraak omtrent verkenningssenen, aan een gezagvoerder, die zich aan niets stoort, mogelijk zijn de blokkade te breken. Maar ik geef dat schip weinig kans, en zou het ongerijmd vinden daar op te rekenen voor de approviandeering. Onwillekeurig ben ik hier tot het aantoonen gekomen van een eersten eisch voor de samenwerking van land- en zeemacht, dit is, dat de Landmacht zorgde dat ze te eten heeft, evenals de Marine dit doet.

Dat onze havens geblokkeerd zullen worden, is dus wel aan te nemen. Maar dit is nog geene reden om daarop een stelsel van voorbereiding te gronden. Eene blokkade behoeft niet perse aan een aanval vooraf te gaan. Men kan dezen verwachten onmiddellijk na de oorlogsverklaring; ik acht het zelfs waarschijnlijk, dat een eventueele vijand zoo handelen zal, in de hoop ons minder voorbereid te vinden en zooveel te meer kans te hebben zich van eene of meerdere onzer havens meester te maken. Is deze onderstelling juist, dan blijkt het noodig, dat, zoodra oorlogsgevaar ontstaat, niet alleen de schepen op hunne posten zijn, de versperringen gelegd worden en de forten bemand en gevechtsklaar zijn, maar ook, dat de troepen, die eene landing moeten afweren, dan reeds langs de kust opgesteld zijn op zoodanige wijze, dat elk voor eene landing uit te kiezen punt in den kortst mogelijken tijd door eene voldoende macht te bereiken is. Men kan zich toch eene ernstige poging om eene haven, die door forten behoorlijk verdedigd wordt, te bemachtigen, niet wel denken zonder dat deze forten

ook te land worden aangevallen. Eene onderstelling, dat een vijand dit zal nalaten, kan alleen berusten op de meening, dat de verdediging van de haven zóó weinig beteekent, dat men deze met schepen alleen gemakkelijk kan veroveren. Voor het oogenblik in 't midden latende, of wij in dit opzicht gerust kunnen zijn, moet ik in elk geval aannemen, dat een aanval op een onzer havens met eene landing gepaard zal gaan. En dan daarbij geene voorafgaande blokkade, geen »demonstreeren» langs de kust, (wat ook bij oefeningen wel eens gemakshalve wordt aangenomen, om tijd te winnen), maar integendeel een vijand, die vooraf weet wat hij wil, die rechtstreeks op zijn doel afgaat, en ons verrast, wanneer wij daartegen geene maatregelen genomen hebben.

Eene ideale inrichting van de weerbaarheid zou naar mijne meening zijn, dat allen, die geroepen zijn het land te verdedigen, zoodanig worden ingedeeld, dat zij terstond nabij hunne woonplaats kunnen optreden en zich dus, bij mobilisatie, aanvankelijk slechts weinig behoeven te verplaatsen. In het jaar 1880 heb ik, te Hellevoetsluis, eene voordracht gehouden over de organisatie van onze weerbaarheid, waarbij dit beginsel vooropgesteld was. Men heeft toen weinig notitie daarvan genomen, maar ik vind het merkwaardig, dat men thans, 22 jaar later, tot eene regeling is gekomen, die met de door mij voorgestelde veel overeenkomst vertoont. Het onderdeel althans, gevormd uit hen, die in de militie gediend hebben, dat thans landweer-afdeelingen heet, en door mij »militie-schutterij» genoemd werd, heeft eene indeeling, zooals ik mij voor het geheele leger voorstelde, en al is de militie nog niet op dezelfde wijze ingedeeld, zoo wordt dit toch niet meer onmogelijk geacht; ik behoef slechts te herinneren aan de recente voordracht van den kapitein VAN DER HOOG, die m. i., zeer rationeel, met dat doel militie en landweer uit dezelfde districten wenschte te doen recruteeren. Bij zulk eene organisatie kunnen, wanneer wij ons tot het afweren van een aanval gereed maken, in den kortst mogelijken tijd over het geheele land versterkingen

bezet zijn en afdeelingen van het leger gereed staan, om den eersten stoot te weren of naar andere punten verplaatst of samengetrokken te worden. Wanneer ik in de voordracht van kapitein VAN DER HOOG lees, dat bij oefeningen, een bataljon, op denzelfden dag waarop het gekleed wordt, vervoerd wordt naar de plaats, waar de oefening gehouden wordt, dan mag ik aannemen, dat wanneer dit in vreedestijd mogelijk is, in geval van oorlog eene minstens even spoedige gereedheid mag verwacht worden.

Verschaft nu de tegenwoordige legerorganisatie deze mogelijkheid, dan stel ik mij de samenwerking van zee- en landmacht bij het uitbreken van een oorlog aldus voor :

dat de marine terstond hare jagers (vaartuigen voor kondschapsdienst) naar zee zendt om van de Vlaamsche banken tot bij Borkum te kruisen;

dat de kust-seindienst onmiddellijk wordt ingesteld ;

dat de schepen en torpedobooten (ook onderzeesche) de havens en zeegaten bezetten, tot de verdediging waarvan zij zijn aangewezen, en voor zooveel noodig voor die gaten kruisen ;

dat de schepen, speciaal voor het afweren van eene landing bestemd, zich in de havens en zeegaten nabij de kust ophouden ;

dat de forten en batterijen aan de kust en aan de rivieren hunne volle bemanning verkrijgen ;

dat de versperringen terstond worden gelegd, waarbij slechts enkele vakken worden open gehouden om het verkeer van eigene en bevriende schepen mogelijk te maken ;

en dat de afdeelingen van het kustleger, die ter plaatse gemobiliseerd worden, vooreerst daar blijven, evenals die voor grensbewaking in de oostelijke en zuidelijke provinciën, in verband waarmede

de vaartuigen, voor de verdediging der rivieren bestemd, naar hunne posten gezonden worden.

Dit alles moet, zooveel mogelijk, reeds vóór de eigenlijke mobilisatie, bij het ontstaan van oorlogsgevaar, gedaan worden. De drie eerstgenoemde zaken zijn ook noodig, wanneer wij

ons nog slechts voorbereiden tot het daadwerkelijk handhaven van onze onzijdigheid. Het overige volgt in dat geval naar omstandigheden.

Eenige der zoo even genoemde onderwerpen mogen iets nader beschouwd worden.

Jagers en kustwacht. Hoewel reeds sedert vele jaren door mij aanhoudend wordt aangedrongen op het aanschaffen van torpedo-jagers, voornamelijk ten behoeve van den verkenningsdienst, schijnt men steeds te blijven gelooven, dat de kustwacht, d. w. z. de uitkijken op vuurtorens en duinen, tijdig genoeg zullen kunnen waarschuwen, dat vijandelijke schepen in aantocht zijn. Wij moeten hier onderstellen het geval, dat bedoelde schepen eene landingsvloot zijn, of althans dat zij komen met het bepaalde doel van een directen aanval op eenig punt der kust, om eene plaats te beschieten, eene haven te overrompelen of iets dergelijks. Heeft de nadering plaats met geen ander doel dan bijvoorbeeld de kust te verkennen of te blokkeeren, dan komt het er minder op aan of de verdediger een uur vroeger of later gewaarschuwd wordt. In de genoemde veronderstelling moet ik dus ook aannemen, dat de vijandelijke vloot zich snel verplaatst, bij voorbeeld met eene vaart van 15 mijl. Neem ik verder het zeer gunstige geval aan, dat de kustwacht haar reeds op 5 geografische mijlen afstand verkent, dan heeft ze $1\frac{1}{3}$ uur na de waarschuwing de kust bereikt. Maar in het geval van slecht zicht of nacht ziet de kustwacht niets, en worden wij overrompeld.

Hebben wij echter jagers in zee, dan zijn de kansen van tijdig gewaarschuwd te worden, veel grooter. De vijandelijke vloot, waarvoor ik eene vaart van 15 mijl blijf aannemen, zal waarschijnlijk voorafgegaan worden door verkenningsvaartuigen, waarvoor ik eene snelheid van 24 mijl aanneem, terwijl ik aan onze jagers niet meer dan 20 mijl vaart geef. Wanneer nu zulk een jager op 30 zeemijlen ($7\frac{1}{2}$ geografische mijl) van de kust kruist, dus buiten het gezicht van de kustwacht, en een vijandelijken jager in 't zicht krijgt, dan kan hij wachten tot deze hem op een paar geogr. mijlen gena-

derd is en zal hij dan vermoedelijk ook de vloot wel in 't zicht krijgen, die hare jagers binnen seinafstand, zegge 2 geog. of 8 zeemijlen (voor groote-afstand-seinen) volgt. Op den afstand van 4 geog. mijlen zal het, bij helder weer, mogelijk zijn, te onderscheiden of de vijandelijke vloot talrijk is of slechts uit enkele schepen bestaat, zoodat de jager nu voldoende gegevens bezit om een sein van eenige beteekenis naar den wal te brengen. Daar het, in het belang van zijne opdracht, van gewicht is, zich niet in gevecht te begeven, spoedt hij zich nu met 20 mijls vaart naar de kust, waarschijnlijk gevolgd door een of meer vijandelijke jagers, die 24 mijl loopen. Maar na een uur is hij de kust tot op 10 mijl genaderd en kan dus zijn groot-afstand-sein door de kustwacht gezien worden; de vijandelijke jager is dan nog 4 zeemijlen van hem af en zal niet bij hem zijn voordat hij eene haven bereikt of zich onder bescherming van een der voor de kust kruisende schepen gesteld heeft; mocht dit niet het geval zijn, dan heeft hij althans aan zijne opdracht voldaan en kan hij het gevecht aannemen. De vijandelijke vloot was, op het oogenblik dat zij verkend werd, nog 46 zeemijlen uit den wal, en legt dien afstand in 3 uur af. De kustwacht was dus 2 uur vóór hare aankomst gewaarschuid. Neemt men aan, dat het sein van den jager door een kruisend oorlogsschip eerder is gezien dan door de kustwacht, en aan deze is gerepeteerd, dan heeft de waarschuwing nog spoediger plaats gehad. Bij het gebruik van draadlooze telegrafie natuurlijk nog eerder. Het schijnt wel, dat de lange vangdraden, die de toepassing op kleine vaartuigen in den weg zouden staan, niet altijd vereischt worden; ik vond althans ergens vermeld, dat men bij de Fransche marine zelfs op onderzeesche booten van draadlooze telegrafie gebruik maakt.

In dit voorbeeld heb ik, evenals zoo even voor de kustwacht zonder jagers, gunstige omstandigheden van zichtbaarheid aangenomen. Is het zicht minder goed, dan is het ongunstigste geval dat onze jager, vóór den vijandelijken uit, naar de kust loopt zonder de vloot gezien te hebben en mis-

schien loos alarm maakt, maar dit is dan toch beter dan in het geheel niet gewaarschuwd te worden.

Men heeft eenige jaren geleden gemeend, dat de torpedobooten van 39 M. lengte geschikt zouden zijn voor den koningsschapsdienst; de ondervinding leerde echter, dat zij daarvoor niet groot genoeg zijn. Wij bezitten nu hoogzee-torpedobooten van 46 M. lengte en 140 ton waterverplaatsing; van zulk een vaartuig zal men wel een beter uitzicht hebben. Maar een torpedobootjager is toch in elk geval de meerdere van zulk eene boot, en deze loopt dus groot gevaar van haar bericht niet te zullen overbrengen, of anders toch na het in 't zicht loopen van de kust vernield te worden. Voor een jager van gelijke sterkte als de vijandelijke is dit gevaar minder groot, niet alleen, maar ook is, in het ergste geval, het verlies misschien van minder belang, met het oog op den dienst, die later van eene torpedoboot verwacht wordt en door een jager minder goed bewezen zou kunnen worden.

Voor de kustbewaking zijn dus in elk geval speciaal daarvoor gebouwde jagers noodig. Hoewel groote snelheid bij deze vaartuigen een vereischte is, mogen toch zeewaardigheid en bewapening niet daaraan worden opgeofferd. Dit was dan ook de reden, dat ik in het gestelde voorbeeld voor onzen jager geen grooter vaart dan 20 mijl aannam.

Afweren van landing. In de belangrijke studie van den kapitein P. W. WEBER, voorgedragen in de vergadering van Krijgswetenschap van 2 April 1900, las ik op bl. 338 »dat een systeem moet worden aangenomen, waardoor de zekerheid wordt verkregen, op elk punt der kust de verdediging absoluut te kunnen voeren, 's vijands pogingen om ons te misleiden te verijdelen, en toch snel in elke richting en op elk punt de geheele macht te kunnen concentreeren». Ik las dit met te meer instemming, omdat ik zelf 20 jaar te voren bijna woordelijk hetzelfde gezegd heb, namelijk: »dat het mogelijk moet zijn om op ieder punt der kust tusschen Helder en den Rotterdamschen Waterweg zooveel troepen te concentreeren, als noodig is om eene landing te beletten of eene gelande

troepenmacht terug te slaan" Uit eene toen daarbij gevoegde tabel bleek, dat zulk een systeem, met de door mij onderstelde gelocaliseerde mobilisatie en met de bevolkingssterkte van 1879, bestaanbaar was. Thans hebben de nieuwe legerwetten de mogelijkheid van gelocaliseerde mobilisatie verschaft. De kapitein WEBER heeft het systeem voor de kustverdediging tot in kleine bijzonderheden uitgewerkt. Hij kwam tot het besluit, dat het mogelijk is, binnen 2 uren na het bevel tot oprukken naar een bepaald punt, de noodige macht aan den rand der duinen te hebben opgesteld. Hij ging daarbij niet van de veronderstelling, dat de eerste landingstroepen niet eerder aan den wal komen dan 2 uur na het ankeren; mij komt het voor, dat deze tijd te lang genomen is, maar dit doet er overigens weinig toe, want men kan de veronderstellingen van te loopen vaart, van gezichtsverheid enz. tot in het oneindige varieeren. De kapitein WEBER nam verder aan, dat de landing op een bepaald punt zeker is, wanneer het eerste transportschip ankert, of wanneer de vijandelijke vloot zòò dicht bij den wal is, »dat zij niet meer kan wenden". Daargelaten, dat deze laatste aanname erg nit den tijd is, daar zij alleen op zeilschepen betrekking kan hebben, geeft noch het eene, noch het andere voldoende zekerheid; de vloot kan zelfs ten anker komen en dan nog naar een ander punt gaan. Om aan dit bezwaar van de onzekerheid omtrent het landingspunt zooveel mogelijk te gemoet te komen, zou het wenschelijk zijn, dat de afdeelingen van het kustleger zoodanige plaatsen innamen, dat zij, op het ontvangen der tijding van het naderen eener vloot, wel naar de kust, doch niet allen naar één bepaald punt oprukken, om zich vervolgens, onder andere door middel van een kustspoorweg, langs de kust te verplaatsen, naarmate meer zekerheid verkregen wordt. Ook dan is elk uur, waarop men eerder gewaarschuwd wordt, eene belangrijke winst.

Intusschen blijft het steeds gewenscht, zoo mogelijk de landing te vertragen en daardoor aan onze troepen nog meer tijd te verschaffen om het landingspunt te bereiken. Het zal in de

meeste gevallen niet geraden zijn, met dat doel onze weinige en betrekkelijk zwakke pantserschepen zich in gevecht te doen begeven met de vijandelijke vloot, daar die schepen voor hunne eigenlijke bestemming gespaard moeten worden; maar ik heb hier het oog op eene soort van vaartuig, dat bijzonder geëigend zou zijn om zich, kort langs de kust, in ondiep water, snel bewegend en door pantser gedekt, de kleine vaartuigen, waarmede de landing bewerkstelligd wordt, te bedreigen en zoo noodig onderdoor te stoomen. De Noord-Amerikanen hebben van zulk een schip een voorbeeld gegeven in de *Katahdin*, die geheel door een schildpadvormig pantser van 15 cM. gedekt is en 16 mijl loopt. Wel is waar zal zulk een vaartuig altijd onder het bereik kunnen komen van de kanonnen der groote vijandelijke schepen, maar het gevaar zal te kleiner zijn, naarmate de landing dicht bij eene haven plaats heeft, daar de tijd van blootstelling aan vijandelijk vuur dan korter is; eenmaal zich tusschen de landingsflotille bevindende, kan het toch niet meer door de schepen beschoten worden. In elk geval is het belemmeren, misschien zelfs het doen mislukken van de landing, wel de opoffering van een *Katahdin* waard.

Overigens zullen de mogelijkheid van snelle verplaatsing der verdedigende troepen, vooraf gereed gemaakte, gemakkelijk te bereiken opstelplaatsen voor licht snelvuurgeschut in den duinrand, en de groote kracht van het tegenwoordige individueele infanterievuur, die in den oorlog in Zuid-Afrika zoo schitterend gebleken is, het landen zeer moeilijk kunnen maken. Reeds in 1893 werd in het verslag over de begrooting van marine in Frankrijk aangevoerd, dat de meeste zeelieden van oordeel zijn, dat tegenover Europeesche troepen, eene landing weinig of geen kans van slagen heeft. Hoeveel te minder waarschijnlijk moet het thans zijn, nu de verdediging zooveel sterker geworden is.

Kustforten en batterijen. Het zij mij vergund, hier een enkel woord te zeggen over de meermalen besproken vraag, of het beter is deze sterkten te doen bezetten door de marine dan door de landmacht. Een ieder, die onze kustpantserforten

bezoekt, of bekend is met de afstandmeting, de richtmiddelen en de vuurleiding der kust-artillerie, zal moeten erkennen dat de landmacht zich steeds beijvert om het schieten tot een hoogen graad van nauwkeurigheid te brengen. Ik meen ook te moeten gelooven, dat zulk een graad werkelijk bereikt is, althans daar, waar de horizontale afstandmeting, die, hoe vernuftig en ingewikkeld ook, naar mijne overtuiging nooit tot een juist treffer op een schip in beweging kon leiden, door de verticale vervangen is, en ook daar, waar men gebruik maakt van de gewone richtmiddelen van het kanon en van afstandmerken in het vaarwater, (boeien, die daarenboven den vijand ophouden kunnen, daar zij hem aan hindernissen doen denken). Ik meen dan ook, dat vuurleiding en uitvoering van het vuur bij de kustartillerie in volkomen vertrouwde handen zijn. Maar toch zijn er twee belangrijke factoren, die haar ontbreken, namelijk de bekendheid met schepen en de geoefendheid in het vuren op tegemoetkomende doelen, die zich snel verplaatsen.

Het was een officier der artillerie, die in de vergadering van de Vereeniging van Krijgswetenschap van 30 Nov. 1901 de vraag stelde of de marine niet met de kustartillerie behoort belast te zijn, omdat zij meer en beter vertrouwd is met allerlei zaken, die voor de kustartillerie van belang zijn (kennis van vaarwaters, van vreemde schepen enz.) dan de officieren van de landmacht in het algemeen. En al wil ik nu aannemen, dat het gemis dezer kennis zich bij de vuurleiding door de *officieren* niet zal doen gevoelen, dan blijft toch het feit bestaan, dat niet elk stuk door een officier wordt gericht en afgevuurd, en een onderofficier der landmacht niet altijd de beste plaats zal weten te kiezen, waar hij een schip treffen moet, terwijl toch van een enkel schot zeer veel kan afhangen.

Alles te samen genomen, zou het dus wel aanbeveling verdienen de artillerie-bezetting van de kustforten en kustbatterijen uit de marine te nemen. Dit brengt evenwel niet mede, dat ook het *commando* over de fortten aan zee-officieren zou moeten gegeven worden. De meesten kunnen ook van de landzijde aangevallen

worden, en *moeten* op die wijze worden aangetast, wanneer de vijand zich van het bezit der verdedigde vaarwaters wil verzekeren; het is dus natuurlijk dat de leiding der verdediging van zulk eene sterkte aan een officier der landmacht worde opgedragen. Werken, die in geen ander geval kunnen verkeeren dan schepen te beschieten, zooals de batterijen aan den Helder en het fort op de Harsens, zonden nitsluitend onder marinebevel moeten staan.

Riviervaartuigen. Ik heb deze opzettelijk genoemd, omdat ik behoor tot degenen, die van oordeel zijn, dat het niet aangait het nut van onze rivieren als verdedigingslinie te negeeren, en zich van die zaak af te maken door het problematieke vernielen (zoggen tijdelijk onbruikbaar maken) van eenige bruggen voor te schrijven. Daar het mogelijk is, in alle deelen van ons land, bij mobilisatie eene georganiseerde troepenmacht gereed te hebben, moet het ook mogelijk zijn, daarmede een oprukkenden vijand tegen te houden en het overgaan der rivieren te beletten. De diensten van riviervaartuigen kunnen daarbij van zeer veel belang zijn en de kracht der verdediging verdubbelen. Zij kunnen niet slechts het herstellen van gebroken vaste bruggen of het leggen van pontonbruggen verhinderen, maar ook als snel verplaatsbare artillerie een krachtig hulpmiddel zijn in de hand van den plaatselijken leider der verdediging. Hier moet dus de samenwerking van dien aard zijn, dat de riviervaartuigen onder de bevelen gesteld zijn van bedoelden opperofficier.

Het is intusschen noodig, een beter type dezer vaartuigen te ontwerpen dan het tegenwoordige. Zonder den diepgang van 1.5 M. te overschrijden, moeten de riviervaartuigen eene groote mate van handelbaarheid bezitten, waardoor zij niet, evenals thans, voortdurend aan aanvaringen of aan den grond loopen blootstaan; hun geschut kan lichter en hooger geplaatst zijn dan het tegenwoordige en hunne pantserbescherming, die niet prijsgegeven moet worden, kan even sterk, maar lichter zijn, door van het nieuwste materiaal gebruik te maken.

Wanneer wij nu, na de voorafgegane algemeene beschouwingen, meer in het bijzonder de aandacht vestigen op elk punt, waar samenwerking van land- en zeemacht noodig kan zijn, en hiermede in het noordoosten beginnen, dan treffen we daar aan, de rivier de Eems, welke de provincie Groningen van Oost-Friesland scheidt. De strategische toestand is hier zeer eigenaardig. De drie vaarwaters, welke uit zee toegang geven tot de Eems, komen te samen aan de westzijde van het eiland Borkum, waarvan een schip niet veel verder verwijderd kan blijven dan 2000 M. Op deze bijzonderheid is misschien vroeger niet veel gelet, maar sedert eenige jaren is Duitschland krachtig begonnen van Emden een belangrijke handelshaven te maken; thans wordt het ook een oorlogshaven en verneemt men, dat het eiland Borkum zeer versterkt zal worden. Wanneer aan de westzijde van dit eiland krachtige kustbatterijen zullen zijn gebouwd, dan beheerscht Duitschland de Eems geheel en is deze strategisch een Deutsche rivier, al behoort ook het aan de linkerzijde van hare grootste dieptelijn gelegen gedeelte aan Nederland.

Wanneer wij ons de moeite geven hierbij stil te staan, dan gaan we natuurlijk nit van de veronderstelling, dat men zich voorstelt, de provinciën Groningen, Friesland en Drenthe te verdedigen; is dit toch niet het geval, dan is er slechts één oorlogstoestand denkbaar, waarin onze marine hier een rol zou te vervullen hebben, namelijk wanneer wij, met eenigen Staat in oorlog, met Duitschland verbonden waren. Duitschland zou dan, bij het verdedigen van de Eems, met recht mogen verlangen, dat onze zeemacht daarbij medewerkte en meer in het bijzonder de verdediging van onze eigene kust en de reede en haven van Delfzijl op zich nam. Dit is dan echter geen geval van samenwerking met de landmacht, en behoeft hier dus niet verder besproken te worden.

Hoewel ik mij in beginsel heb voorgesteld, de verdediging in *algemeenen* zin te bespreken, ben ik nu toch, door den eigenaardigen toestand op dit grenspunt, verplicht verschillende gevallen te onderscheiden. Deze kunnen, behalve het zoo even genoemde, de volgende zijn.

Zijn wij in oorlog met Duitschland, dan kan deze mogendheid, zoo zij het noodig acht onze noordelijke provincien te bezetten, hetzij ter wille van Friesland's rijken veestapel, hetzij om aan de Zuiderzee te komen, hetzij om het bezit van de haven van Harlingen, of slechts om ons te verzwakken, en vervoer van voorraad naar Holland te beletten, eenvoudiger over de landgrens bezuiden den Dollart in Groningen vallen, dan te water van Emden naar Delfzijl. In dit geval komt de verdediging geheel ten laste van de landmacht.

Is onze aanvaller eene andere groote zeemogendheid, dan bestaat theoretisch de mogelijkheid, dat eene vijandelijke vloot, geheel door Nederlandsch vaarwater, dus zonder de neutraliteit van Duitschland te schenden, voor Delfzijl komt. Hierin is voldoende aanleiding om maatregelen tot een gezamenlijk optreden van zee- en landmacht te wettigen. Het bestaande oudere materieel der marine zou hier nog bruikbaar zijn, mits gesteund door kustbatterijen en totpedo's, voor zoover deze in het ons toebehoorende gedeelte van het vaarwater kunnen gelegd worden. Wanneer echter zoo weinig »samenwerking" bij de *regeling* der landsdefensie bestond, dat hier de kustverdediging alleen op de marine zou neerkomen, is daarvan niet veel te verwachten. Het materieel, dat er voor kan bestemd worden, zou waarschijnlijk een ongelijken strijd moeten aangaan, waarbij aan den aanvaller wel afbreuk zou worden gedaan, maar niet genoeg om eene landing te beletten. Is deze meening juist, dan zou het beter zijn geene schepen bloot te stellen aan de keuze van ondergang of zich terugtrekken in neutraal vaarwater, en maar liever den vijand te laten landen en verder het behoud onzer provinciën aan het leger over te laten.

Hoewel ik hier van eene *theoretische* mogelijkheid heb gesproken, en men hieruit wellicht zal afleiden, dat ik het geval in *practijk* weinig waarschijnlijk acht, heb ik toch niet willen te kennen geven, dat het niet de moeite waard zou wezen aan de verdediging van de bocht van Watum door kustgeschut ernstige aandacht te schenken. Ik heb hierbij het oog op het

bewaren van onze *neutraliteit*. Gesteld dat een oorlogstoestand ontstaat tusschen Europeesche Staten, waarin Duitschland niet betrokken is, of dat Duitschland bedreigd wordt met een oorlog, waarin wij evenmin als in het eerste geval betrokken zijn, dan is het volstrekt niet ondenkbaar, dat een of meer oorlogschepen, gebruik makende van de mogelijkheid om langs Nederlandsch vaarwater nabij Delfzijl te komen, daar ankeren met een of ander strategisch doel. Is dit doel, in het tweede onderstelde geval, tegen Duitschland gericht, dan zou het zelfs kunnen gebeuren, dat, bij het plotseling uitbreken van den oorlog, bedoelde vaartuigen, van Emden uit, door Duitsche schepen werden aangetast, en onze neutraliteit dus dubbel geschonden zou worden. Het is dus ontegenzeggelijk van veel belang, dat wij in staat zijn aan vreemde oorlogsschepen het verblijf in het vaarwater van Delfzijl krachtig te ontzeggen. De sterkte van onze zeemacht, die zoovele andere punten te bewaken heeft, zal wel nimmer toelaten daarvoor meer dan een paar kleinere vaartuigen en torpedobooten af te zonderen, te minder, omdat de gelegenheid allicht ontbreken zal, om ze, des gewenscht, te verplaatsen. Deze vaartuigen zullen niet veel meer kunnen doen dan een *protest* tegen de schending onzer neutraliteit steunen. Eene vaste versterking daarentegen zal inderdaad een dwangmiddel zijn om ons terrein te doen ontruimen.

Den mond van de Eems verlatende en, benoorden de Friese eilanden om, westwaarts opgaande, zijn de eerste, voor schepen van beduidende grootte bevaarbare zeegaten, die van het Vlic, samenkomende in den ouden Flevo, den Vliestroom, die toegang geeft naar Harlingen, naar de Zuiderzee en naar den rug van de stelling Helder. De diepte, wijdte en ligging der verschillende hier voorkomende vaarwaters maken eene verdediging door de zeemacht zeer wel mogelijk. In het midden latende, of de daartoe noodige middelen voorhanden zijn, ligt in elk geval de bespreking van dit een en ander niet binnen den kring van het thans behandelde onderwerp. Even-

wel mag ik niet nalaten, op te merken dat de haven van en het vaarwater bij Ter Schelling in sommige omstandigheden aan oorlogvoerende schepen tot schuilplaats kunnen strekken en dat het dan voor onze zeemacht moeilijk zou kunnen zijn dit te verhinderen, hetzij wanneer wij zelf in oorlog zijn, of slechts om onze onzijdigheid te bewaren. Hier zou dus, evenals bij Delfzijl, medewerking van de landmacht, door middel van eene vaste sterkte, op hare plaats zijn.

De plaatsen waar, bij eventueel doordringen van den vijand, hetzij uit zee, hetzij uit het oosten over land, samenwerking van land- en zeemacht verder te pas kan komen, zijn vooreerst Harlingen en Stavoren.

Harlingen is eene zeehaven, die, hoewel van den tweeden rang, niet onbetekenend is: men lette slechts op hare ligging aan het beginpunt van een spoorweg, rechtstreeks naar Berlijn. Om verschillende redenen is het van belang, deze plaats in ons bezit te houden. Zoolang wij onze noordelijke provinciën niet willen verliezen, kan Harlingen eene poort blijven om gemeenschap te behouden over de Noordzee en naar de Zuiderzee. Ook is zij, voor wat men kan noemen de »verpleging» van onze Zuiderzee-flotille van belang. In handen van een vijand echter, kan zij hem dienen om zich over zee van voorraad te voorzien of om, van daar uit, verder tegen ons te opereeren. Aangezien, tengevolge van den betrekkelijk geringen diepgang, dien de toegang tot Harlingen toelaat, hier geene groote gepantserde schepen te verwachten zijn, zou onze voor de Zuiderzee bestemde flotille wel in staat kunnen zijn deze haven tegen een aanval van de zeezijde te verdedigen, tenzij zij daarvoor, wat volstrekt niet onwaarschijnlijk is, door noodzakelijk optreden op andere punten geene voldoende macht kon afzonderen. Daarom geldt ook hier, evenals overal elders, het beginsel, dat tot kust- en havenverdediging, *geschut aan den wal te verkiezen is boven dat aan boord van schepen*, en zou een kustbatterij te Harlingen geene overdaad te noemen zijn.

Stavoren ligt, evenals Harlingen, aan het begin- of eindpunt van een spoorweg. Het ontleent zijn belang aan de

omstandigheid, dat van hier uit de gemeenschapslijn tusschen de oost- en de westkust der Zuiderzee de kortste is. In onze handen verzekert het het vervoer van levens- en andere behoeften, en eventueel dat van troepen, die in het noorden gemist kunnen worden of daar teruggeslagen zijn, uit Friesland naar Holland; in vijandelijke handen daarentegen snijdt het ons vervoer af en maakt het den vijand gemakkelijker naar Holland over te steken en de stellingen van den Helder en van Amsterdam te bedreigen. Het behoud van Stavoren kan misschien van nog grooter gewicht zijn dan dat van Harlingen. Het is mij niet mogelijk te verklaren, waarom geene zichtbare maatregelen genomen zijn om ons het bezit van die haven te verzekeren. In aanmerking nemende, dat slechts schepen van geringen diepgang voor Stavoren kunnen komen, kan onze marine best in staat zijn om het tegen een aanval van de zeezijde te verdedigen, mits wij daarvoor eenig meer geschikt materieel dan het tegenwoordige aanschaffen. Hiermede is echter de landzijde nog niet beschermd. Kan kustverdediging, zoodra de marine hiertoe in voldoende staat is, hier achterwege blijven, dan blijft echter m. i. noodig, dat Stavoren als een bruggenhoofd door de landmacht verdedigd wordt. Bij een aanval van de landzijde alleen, zou dan de eventueel aanwezige marine, door het bestrijken der flanken de verdediging kunnen steunen.

In nauw verband met de verdediging van Stavoren staat die van Enkhuizen, daar deze haven het aangewezen punt is voor ontscheping van eigen of vijandelijke troepen, uit Friesland komende. Uit den aard der zaak is hier de verdediging de taak der marine. Slechts in het weinig aannemelijke geval, dat de verdedigende zeemacht verslagen zou zijn en de vijand ongehinderd voor Enkhuizen zou komen om daar te landen, zou de landmacht die landing moeten verhinderen.

Zooals blijkt, spreek ik hier van de Zuiderzee in haar tegenwoordigen toestand. Mocht zij eenmaal door den dam van Wieringen naar Piaam afgesloten zijn, dan vermindert hetgeen ik van Harlingen zeide, zeker niet in beteekenis. Daar dan

evenwel de dam een landweg met spoorweg tusschen Friesland en Holland daarstelt, ontstaat er verandering in den defensieven toestand, ook ten opzichte van Stavoren en Enkhuizen, ofschoon deze plaatsen aan het IJsselmeer, evenals thans aan de Zuiderzee, blijven liggen. Het komt mij voor, dat het geheel overbodig is, thans in profetische beschouwingen over de samenwerking van land- en zeemacht op of bij het IJsselmeer te treden. De afdamming der Zuiderzee schijnt nog zeer ver af! Alleen wil ik opmerken, dat, indien thans werken werden aangelegd om Stavoren aan de oostzijde te kunnen verdedigen, deze na de afdamming nog niet nutteloos te achten zouden zijn.

Wij zijn nu tot aan de kom van de Zuiderzee doorgedrongen en kunnen niet nalaten even een bezoek te brengen aan het, door den heer SEYFFARDT in eene zitting van de Tweede Kamer terecht »merkwaardig» genoemde fort op het Pampus en de batterijen van Durgerdam en Diemerdam, allen aangelegd met het oog op de weinig waarschijnlijke mogelijkheid van een bombardement van Amsterdam, uit de Zuiderzee. Wanneer men nagaat, dat de watervlakte tusschen die versterkingen zelfs met hoog water onbereikbaar is voor elk vaartuig, dat dieper gaat dan 28 dM. (tenzij bij abnormaal hooge waterstanden, die gewoonlijk met stormweer gepaard gaan en niet lang aanhouden) en dat, met gewoon hoog water, een vaartuig van 32 dM. diepgang niet dichter bij Pampus kan komen dan op 2600 M. afstand, waarbij het dan 14 kilometers van den Westertoren af is, dan schijnt het bijna een raadsel welke vijandelijke vloot de heer ROOSEBOOM zich voorstelde, toen hij bij de behandeling van de vestingbegrooting in 1884 den Amsterdammers den schrik in 't hart joeg voor de vijandelijke projectielen, die bij dag en nacht op Amsterdam regenen zouden, vrouwen noch kinderen ontziende, nadat die vloot de onze verslagen zou hebben en voor Amsterdam aangekomen zou zijn! Nu was 20 jaar vroeger, in 1864, door eene commissie een advies uitgebracht om Amsterdam aan den kant van de Zuiderzee door een fort en batterijen te beveiligen, maar toen

dacht men aan geheel andere toestanden. Het schijnt echter, dat het toenmalige standpunt in 1884 nog niet verlaten was (dat komt er van, als men steeds uitstelt), want het antwoord van den Minister van Oorlog aan den heer ROOSEBOOM hield in, dat naar aanleiding van het rapport der commissie van samenwerking en het overleg tusschen de Departementen van Oorlog en van Marine bepaald was, dat er eene batterij zou komen op het Vuurtoren-eiland bij Durgerdam, eene andere aan de overzijde bij Diemerdam en een fort op het Muiderzand of Pampus; de inrichting van dit laatste zou nog afhankelijk zijn van gegevens, betreffende de toekomst der vloten van vreemde mogendheden. Sedert 1884 zijn, naar het mij voorkomt, in die vloten geene veranderingen ontstaan, die een aanval op Amsterdam, zooals gevreesd of voorgespiegeld werd, meer waarschijnlijk maken, maar toch is het fort Pampus tot stand gekomen, gepantserd en bewapend als lag het aan de Noordzee, waar het vrij wat meer op zijne plaats zou zijn. Onze kustversterkingen laten over het algemeen nog al wat te wenschen over, maar *Amsterdam* kan gerust zijn, dat er *meer* dan het noodige gedaan is, om het tegen een bombardement uit de Zuiderzee te beveiligen!

Maar zou men er wel eens aan gedacht hebben, nu men toch eenmaal aannam, dat onze scheepsmacht op de Zuiderzee verslagen kan worden, dat dan een ander gevaar dreigt, waartegen de zware, langzaam vurende kanonnen van Pampus niet veel kunnen uitrichten: ik bedoel overvoer van troepen met gewone stoombooten? Het zonderlinge geval zou zich dan voordoen, dat de hulpmiddelen der landmacht, tot steun van de maritieme verdediging daargesteld, onbruikbaar of overbodig, en daarentegen de hulp der marine, tot het afweren van landtroepen gewenscht, niet aanwezig zou zijn. Twee zaken worden hier dus voor de samenwerking vereischt: van de zeemacht: kanonneerbooten, die in geen geval blootgesteld mogen worden aan vernietiging in een gevecht in de toegangen tot de Zuiderzee; en van de landmacht: licht geschut tot aanwending tegen ongepantserde vaartuigen. Hieraan bestaat

bij Amsterdam grooter behoefte dan aan pantserdoorborende kanonnen!

De verdediging van de stelling Helder zal ik niet in bijzonderheden bespreken. Niet alleen zou daardoor mijn onderwerp te veel worden uitgebreid, maar ook komt het mij voor, in het algemeen, dat de onderdeelen der plaatselijke verdediging niet in het openbaar behandeld moeten worden. Ik mag echter wel wijzen op zaken, die iedereen weten kan, en opmerken hoe gunstig het materieel der zeemacht, thans voor deze stelling bestemd, afsteekt bij dat, waarmede men zich een tiental jaren geleden behelpen moest. Kan men zeggen, dat *toen* zelfs niet gewanhoopt werd aan de mogelijkheid, dat door vereenigde krachten van land- en zeemacht een aanval op deze belangrijke stelling kon worden afgeslagen, hoeveel te meer reden tot vertrouwen heeft men thans, nu in plaats van de 8 of 9 mijl loopende pantserschepen, die telkens van koers veranderen moesten om in de gewilde richting een schot uit hun éénige, zware, kanon te kunnen afgeven, anderen kunnen optreden, die eene minstens 50 pct. grootere vaart hebben, eene veel grootere ruimte met zwaar geschut kunnen bestrijken, en daarenboven beschikken over middelbaar en licht snelvuurgeschut, waarvan de uitwerking op ongepantserde en licht gepantserde deelen van vijandelijke schepen minstens evenveel te duchten is als die van het zware geschut op hunne *pantsering*. De kracht der maritieme verdediging zou evenwel nog meer verhoogd kunnen worden door eenige onderzeesche of duikende torpedobooten, in de aanschaffing waarvan Frankrijk zulk een voorbeeld op groote schaal geeft, en waarvan in dat rijk zulke goede uitkomsten, zelfs in zee, verkregen zijn, dat niet langer behoeft getwijfeld te worden of zij ook in vaarwaters als de reede van Texel bruikbaar zijn.

Niet minder gewenscht is het, dat de kustbatterijen bewapend worden met een groot aantal kanonnen van middelbaar kaliber. Nu eenmaal de uitwerking van deze geschutsoorten, en vooral het afgeven van eene groote hoeveelheid projectielen in een

korten tijd, zooals bij het voorbijvaren van landbatterijen, als eene noodzakelijkheid erkend is geworden, kan men de bewapening van kustversterkingen niet meer voldoende noemen, wanneer die bestaat uit kanonnen van 24 cM., waarmede slechts om de vier minuten één goed gericht schot gedaan kan worden, of van 30.5 cM., die niet meer dan 9 of 10 gerichte schoten in een uur kunnen doen! De vraag doet zich nog hierbij voor, of de uit dat gescht geschoten wordende projectielen in staat zijn de pantsers van den tegenwoordigen tijd te doorboren.

Ook mag ik niet onopgemerkt laten, dat alle batterijen zich aan ééne zijde van het vaarwater bevinden. Reeds in 1852 werd voor eene goede verdediging een fort op de Hors noodig geacht, terwijl in 1864 geadviseerd werd niet alleen daar, maar ook nog op de Laan, de bank aan de noordzijde van de Helsden, die nu met de Onrust samengegroeid is, een fort te bouwen. Vergelijkt men de bevestiging van de vaarwaters van den Helder eens met die van de Fransche oorlogshaven Bizerta op de Afrikaansche kust, die verdedigd wordt door 7 forten en minstens 10 batterijen, allen met draaiende gepantserde torens en met het nieuwste snelvuurgeschut voorzien, en let men op het belangrijke voordeel van bevestiging aan beide zijden van het vaarwater, dat daardoor een schip slechts het halve aantal zijner stukken tegen elk werk kan aanwenden, dan moet men erkennen, dat de verdediging van onze eerste oorlogshaven nog veel te wenschen overlaat.

Betreffende de samenwerking in deze stelling herinner ik aan hetgeen ik gezegd heb over het bemannen van de kustbatterijen door de marine, en merk ik verder alleen nog op, dat torpedoversperringen van hoog belang zijn en deze zeer spoedig moeten gelegd worden, daar juist op het oogenblik van het uitbreken van den oorlog verrassingen het meest te duchten zijn.

Niet minder belangrijk dan de stelling van den Helder is de haven van IJmuiden, niet alleen omdat haar bezit ons gelegenheid kan verschaffen, wanneer de kust niet of onvol-

doende geblokkeerd wordt, om over zee gemeenschap te houden met het buitenland, maar meer nog, omdat het bezit van die haven voor een vijand van zulk groot nut zou zijn, dat daarmede, naar mijne meening, de verovering van de stelling van Amsterdam voor een groot deel beslist zou zijn. De haven van IJmuiden kan het eerste doel zijn van een vijand, die ons over zee aanvalt; ik zou haar, menschelijkerwijs gesproken, *onneembaar* willen maken.

Zoo ergens, dan komt hier het grootste aandeel in de verdediging aan de landmacht toe. Verdedigende oorlogsschepen kunnen, omdat in de haven niet gemanoevreed kan worden, slechts de beteekenis hebben van vaste batterijen, maar die dan uit den aard der zaak aan veel spoediger vernieling blootstaan dan een fort. De medewerking der marine moet hoofdzakelijk plaats hebben met torpedobooten, waarbij vooral ook onderzeesche.

Een onverhoedsche aanval, door middel van schepen, is niet waarschijnlijk. Wetende, dat zij in de haven in een slop loopen, waarin hun misschien torpedo's wachten, zullen zij het niet wagen. De aanvaller zal moeten *landen* om zich eerst van het fort en daarna van de haven meester te maken, om haar vervolgens tot het ontschepen van materieel en voorraad te gebruiken. Dit is zeker geene gemakkelijke taak, maar zij zal dubbel zoo moeilijk zijn, wanneer ook aan de zuidzijde der haven een fort ligt. Ik zou dit wenschen, omdat daardoor eene landing aan die zijde even moeilijk zou zijn als aan den noordkant. Wanneer dan de beide forten aangesloten waren aan reeksen van andere versterkingen, die te samen de zoo dikwijls ter sprake gebrachte uitbreiding van de vleugels der stelling Amsterdam tot aan zee daarstelden, dan zou eene landing nooit binnen de keel der stelling kunnen plaats hebben, en het dan bijna onneembare IJmuiden zou niet langer, zooals thans, een gevaarlijke acces, maar een krachtig hoekpunt der stelling zijn.

Over het afweren van eene landing op onze kust heb ik,

in algemeenen zin, reeds gesproken. Ik kan echter niet onopgemerkt voorbijgaan de zooveel gerucht gemaakt hebbende haven van Scheveningen, die eerst niet mocht gemaakt worden zonder verdedigend fort en er eindelijk toch gekomen is onder de aanname dat zij onbruikbaar gemaakt zal worden: zeker het eenvoudigste stelsel van verdediging, dat te bedenken is. Wanneer men, nu dit kunstmatige gat in onze kust eenmaal bestaat, of althans weldra bestaan zal, de zaak ernstig beschouwt, dan vraagt men, wat van meer belang is: de haven voor ons te gebruiken voor torpedobooten, of wel: te maken, dat de vijand er niet inkomen kan? Ik noem alleen torpedobooten, en geene andere vaartuigen, bij voorbeeld om te helpen bij het afweren van eene landing, niet alleen omdat ik mij voorstel, dat laatstgenoemden te grooten diepgang zullen hebben voor dit haventje, maar ook, omdat ik mij niet vereenigen kan met hetgeen de toenmalige luitenant-kolonel ELAND, die later als Minister zooveel bijdroeg tot het tot stand komen der haven, in eene voordracht in de Vereeniging voor Krijgswetenschap, in 1885 gehouden, misschien tot hare aanbeveling aanvoerde, dat zij zou kunnen dienen tot schuilplaats voor „sloepenrammen”. Wilde men toch dit gebruik van de haven maken, dan zou men haar open moeten houden tot op het oogenblik, dat de landing aanvangt, en dan zou het wel te laat geworden zijn om haar nog onbruikbaar te kunnen maken. Daarenboven zou de aanvaller wel zorgen haar zoodanig onder vuur te houden, dat de vaartuigen er niet heels-huids uit konden komen.

Het antwoord op de gestelde tweeledige vraag is naar mijne meening dit: als nitvalshaven voor torpedobooten kan de haven nuttig zijn, maar wordt zij niet vereischt, omdat de Waterweg aan den Hoek van Holland slechts weinige kilometers van haar verwijderd is; kan daarentegen de vijand haar bemachtigen en den omtrek onder het vuur van zijne schepen houden, dan wordt hem het aan wal zetten van troepen en materieel zeer gemakkelijk gemaakt. Alleen dus in het geval, dat de zekerheid bestaat van geene landing te kunnen

verwachten, mag de haven als ligplaats van torpedobooten gebruikt worden; in elk ander geval moet men haar zoo spoedig mogelijk door de daarvoor aangewezen middelen versperren en ontoegankelijk maken. Dit moet dan zóó spoedig gedaan worden, dat er geene sprake van kan zijn, dat de landmacht den toegang aan een aanvaller zou moeten betwisten, nog minder hem er uit zou moeten verdrijven. De aan het kustleger toegedachte taak is reeds zwaar genoeg.

Het zeegat aan den Hoek van Holland is een toegangsweg, misschien nog gevaarlijker dan die van IJmuiden. Dàar is het altans niet zoo gemakkelijk als hier, om tot aan een van de twee grootste koopsteden van het land op te varen. Wanneer eenmaal de afsluiting van den Maasmond verbroken is, wordt dit door niets meer belet. Batterijen langs de Maas bestaan niet, versperring van de rivier zou moeilijk zijn, vooral omdat het oogenblik, waarop het versperren zou moeten plaats hebben, zoo moeilijk te bepalen is. Schepen van ons, gesteld dat zij er in voldoende aantal voor aangewezen kunnen worden, zullen eene vloot van groote oorlogsschepen niet geheel kunnen beletten tot Rotterdam op te varen; torpedobooten zullen zich kunnen opofferen, zoodat de aanvaller er niet zonder verliezen af komt; maar al bereikt maar één schip Rotterdam, welk eene schade, niet alleen materieel, maar ook moreel, zal dit niet kunnen aanrichten, al zou het ook, voor zijne veiligheid, vóór den nacht den Waterweg weer verlaten? Hoe zullen ook de gevolgen gekeerd worden van eene vermeestering van dezen riviermond, door een vijand, die langs dezen weg eene legerafdeeling in ons land wil brengen?

Vóór alles dus, moet de ingang zoo afdoend mogelijk verdedigd worden. Zou één fort, zelfs met eene versperring, daartoe in staat zijn? Ik geloof het niet. Men kan veronderstellen, dat de vijand een geschutstrijd aanvangt met het fort en den wal, en onder dekking van zijn vuur de versperring gedeeltelijk opruimt; men kan ook veronderstellen, dat hij, met opoffering van eenige vaartuigen, de versperring forceert en

daarna onder het vuur van het fort doorstoomt; anderen zullen het misschien waarschijnlijker achten, dat hij het fort ook van de landzijde aantast en, na het genomen te hebben, zich den weg vrijmaakt. Maar in elke dezer veronderstellingen is het duidelijk, hoe zwak de verdediging is door één fort, dat slechts aan ééne zijde van het vaarwater, dus aan ééne zijde van de vijandelijke schepen, vuur geeft, daardoor aan ongepantserde hulpvaartuigen, aan de zuidzijde van die schepen, dekking laat, en dat geene hulp, eventueel door flankeerend vuur, ontvangt van een makker aan de overzijde. En al denkt men dit alles weg, en onderstelt men alleen het nemen van de forteu, dan zal het toch den vijand tweemaal zoo veel moeite kosten twee forten, dan één te veroveren. Ik ben, op grond van al het genoemde, overtuigd dat een tweede fort, aan de zuidzijde van het vaarwater, de kracht der verdediging niet slechts verdubbelen, maar verviervoudigen zal. Evenals te IJmuiden, moet de landmacht hier een grooter aandeel in de verdediging nemen, dan haar is toegedacht. Het acces tot de grootste koopstad, en in zekeren zin tot het hart van het land, is de kosten daarvan wel waard.

Behalve de Rotterdamsche Waterweg, geven ook het Goereesche en het Brouwershavensche zeegat gelegenheid om uit zee in ons land door te dringen.

Ook op deze wegen treft men versterkingen aan, en moet dus aan samenwerking tusschen zee- en landmacht gedacht worden. Natuurlijk zal een aanvaller *dien* weg kiezen, welke het kortst is en de minste bezwaren oplevert. Dit zal wel de Maas zijn, zoolang deze niet krachtiger verdedigd wordt dan op dit oogenblik mogelijk is. Zouden we dus zóo lang aan de beide andere vaarwaters geene aandacht behoeven te schenken, omdat de vijand daar toch niet inkomen zal? Eene dergelijke redencering is alleen geschikt, wanneer men wil verzuimen onze verdediging aan de zeezijde krachtig ter hand te nemen. In onze beschouwingen moeten wij uitgaan van de onderstelling, dat de Rotterdamsche Waterweg werkelijk zóo krachtig ver-

sterkt is, dat het de moeite waard zij, te onderzoeken of het niet gemakkelijker is een anderen weg te kiezen, en dan vragen of de toegang langs die andere wegen voldoende verdedigd wordt. Het is ook zeer aannemelijk, dat een aanval langs de drie wegen tegelijk ondernomen wordt, waardoor de verdediger genoodzaakt wordt zijne krachten te verdeelen.

Nu doct zich hier echter hetzelfde voor als bij de stelling van den Helder, namelijk dat de onderdeelen der verdediging niet voor openbare bespreking vatbaar zijn. Ik moet hier dus zeer kort zijn en mij bepalen tot het opmerken van eenige voor een ieder zichtbare omstandigheden.

Zoo is het, bijvoorbeeld, bij den eersten opslag van de kaart duidelijk, dat het diepe vaarwater van Goeree langs den zuidwal loopt, terwijl de vesting Hellevoetsluis aan het noordelijke vaarwater ligt, dat grootendeels door banken van het andere gescheiden is, en dat dit zuidelijke vaarwater niet nader bij Hellevoetsluis komt dan 2000 M. Nu ligt het natuurlijk voor de hand, te zeggen dat hier de samenwerking van dien aard moet zijn, dat de marine de verdediging van het zuidelijke vaarwater op zich neemt; men kan verder gaan en zich herinneren, dat reeds sedert eenige jaren bij de marine-begrootingen pogingen zijn gedaan om gelden toegestaan te krijgen voor het aanbouwen van zoogenaamde kleine pantserscheperen, die onder anderen voor dit vaarwater schenen bestemd te zijn. Maar nu breng ik weer de bekende waarheid in herinnering, dat bij plaatselijke kustverdediging het geschut veel meer op zijne plaats is in een fort dan op een schip, omdat een fort niet zinken kan en veel krachtiger beschermd kan zijn tegen projectielen dan een schip, terwijl het daarenboven minder kost van aanbouw en onderhoud. Wat men zich dan ook van het optreden der marine in deze stelling moge voorstellen, acht ik het in elk geval een gebrek, dat het zuidelijke vaarwater niet door een fort met eene versperring vordedigd wordt.

Het is een bekend feit, dat in het Goereesche zeegeat de vaarwaters dikwijls verlopen, en nieuwe geulen gevormd worden. Mocht dit eenmaal gebeuren, en daardoor het diepe

vaarwater weer aan de noordzijde komen, dan verkrijgt Hellevoetsluis weer grootere waarde, maar blijft niettemin de zoo even bedoelde versterking aan den zuidkant gewenscht. Intuschen verdient het in elk geval de aandacht, dat het zeefront van Hellevoetsluis met middelbaar snelvuwend geschut bewapend dient te zijn.

De vesting Hellevoetsluis is, behalve kustbatterij en bescherming van de marine-werf, het linkersteunpunt van de linie Hellevoetsluis - Brielle, die dienen kan om een vijand, die op Voorne geland is, het verder doordringen te beletten. In hoeverre zulk eene poging waarschijnlijk is, laat ik in het midden, maar in elk geval is eene landing op Voorne, al ware het alleen om Hellevoetsluis te bemachtigen, mogelijk. Daar de omstandigheden hier van dien aard zijn, dat onze zeemacht een werkzaam aandeel kan nemen in het afweren van eene landing, komt hier de samenwerking geheel tot haar recht en is m. i. de toestand voor de verdediging gunstig, mits een voldoende aantal troepen daarvoor worden aangewezen. Ik denk hierbij natuurlijk weer aan plaatselijke mobilisatie, te meer omdat wanneer de troepen van elders moeten komen, daarvoor hier iets meer tijd verloren gaat dan op andere deelen der kust.

Bij een aanval door het Brouwershavensche zeegat begint de samenwerking bij de stelling aan het Hellegat, wanneer onze zeemacht niet in staat is geweest den vijand, op den vrij langen weg dien hij moet afleggen, te beletten zoover te komen. Het is echter nog al aan bedenking onderhevig, of hem dit ooit gelukken zal. Men moet al bijzonder goed met het vaarwater bekend zijn, om, wanneer de tonnen en bakens zijn weggenomen, den weg te vinden, en het is alleen in dat geval mogelijk, in één tij tot voor het Hellegat te komen. Aan te nemen, dat schepen van zoo'n geringen diepgang, dat zij ten allen tijde kunnen opvaren, verwacht kunnen worden, gaat niet aan, want dat zouden al zeer weinig beteekenende oorlogsvaartuigen moeten zijn.

Het voor ons allerongunstigste geval is, dat schepen van hoogstens 58 d.M. diepgang in één tij tot voor het Hellegat komen en dan verplicht zijn te ankeren. Maar dit is bijna ondenkbaar, wanneer onze marine niet volkomen werkeloos blijft en wanneer in het vaarwater eenige versperringen of chicane-middelen gelegd zijn, die den vijand ophouden. In elk geval zou dus de aanvaller één tij, waarvan allicht een gedeelte in den nacht valt, ergens ten anker moeten doorbrengen, wat voor hem hoogst gevaarlijk is, en dan wacht hem nog het forceeren van het goed beschermde Hellegat. Hoewel het, in zaken, de verdediging betreffende, goed is, zoo pessimistisch mogelijk te zijn, geloof ik toch, dat er voor eene poging om door het Hellegat te komen al zeer weinig waarschijnlijkheid bestaat, al is de bezorgdheid voor dezen doortocht niet even zonderling als die, welke tot den bouw van het fort Pampus bij Amsterdam aanleiding gaf. Evenwel, de mogelijkheid aannemende, moet men ook zorg dragen, dat de eventueele verdediging zoo goed mogelijk zij en in dat opzicht komt hier weer, als overal elders, de quaestie van het lichtere snelvuurgeschut op den voorgrond, terwijl de forten zoo spoedig mogelijk bemand moeten worden, liefst vóór de mobilisatie, of althans dat deze zoo snel mogelijk geschieden moet.

Hetzelfde geldt voor de vesting Willemstad en het fort aan de Buitensluis, die het Hollands Diep hoogerop moeten verdedigen.

Is het weinig waarschijnlijk, dat een ernstige aanval door het Brouwershavensche zeegat zal ondernomen worden, nog minder is dit het geval met den Roompot en de Wester-Schelde. Toch moeten wij niet vergeten, dat er eens eene landing op Walcheren heeft plaats gehad en dat er een weg over Zuid-Beveland naar Brabant is. Ik geloof echter, dat er, zelfs met goeden wil om onze zeemacht zoo sterk mogelijk te maken, nog vele jaren zullen verloopen, eer schepen aangewezen kunnen worden om *hier* met de landmacht afwerend op te treden, zoodat deze hare taak wel grootendeels alleen zal moeten verrichten.

Iets anders is het echter, wanneer onze *neutraliteit* beschermd moet worden: dan zal integendeel de zeemacht alléén moeten waken tegen het gebruik van onze reeden als schuilplaats of uitgangspunt voor verdere handelingen. Daar wij geene eskaders daarvoor kunnen afzonderen, zal de bewaking en zoo noodig het met geweld optreden moeten plaats hebben door enkele schepen met torpedobooten, welk optreden, in de hier gedacht wordende gevallen, zeer ernstig kan zijn. Ook onderzeesche torpedobooten zullen hierbij door hare aanwezigheid aan de vertoogen kracht bijzetten.

Alleen op de Wester-Schelde is gerekend op gezamenlijk optreden van zee- en landmacht. Daar dienen de vesting Terneuzen en het fort Ellewoutsdijk om het vaarwater onveilig te maken voor schepen, die de Schelde zouden willen opvaren. Hier wordt gedacht aan eene andere wijze van schending onzer neutraliteit dan die, waarover ik zoo even sprak. Men heeft namelijk het oog, niet op een voorloopig post nemen in ons neutrale water, maar op directe oorlogshandelingen tegen België. Eenigszins uitvoerig werd deze zaak besproken door den heer W. F. Por, in zijne verhandeling, waaraan de vergadering van de Vereeniging voor Krijgswetenschap in October jl. gewijd was. De schrijver kwam toen tot het volgende besluit: »het doel, waarmede deze . . . sterkten in stand gehouden worden, is ons in staat te stellen aan onze internationale verplichtingen ten aanzien van de handhaving der neutraliteit op de Wester Schelde te voldoen. De daarvoor bestemde werken, welke zooveel noodig in vereeniging met de daarvoor aangewezen maritieme middelen, ons gezag op dezen stroom moeten verzekeren, kunnen dus niet gemist worden. Daaraan intusschen belangrijke bedragen ter verbetering ten koste te leggen, achten wij voorshands door den algemeenen toestand niet gewettigd, weshalve het onzes inziens aanbeveling verdient de daar thans bestaande verdedigingswerken in hunne tegenwoordige vorm en inrichting zooveel mogelijk te handhaven." Ik zou mij hiermede kunnen vereenigen, wanneer ik geloofde, dat bedoelde werken werkelijk

in staat zijn om ons gezag op den Scheldeestroom te verzekeren." Maar de heer POP zelf heeft in zijn betoog vooraf gezegd: »Dat Terneuzen en Ellewoutsdijk niet sterk zijn, wie zal het outkennen?" Dit geeft wel aanleiding tot *twijfel*, en deze twijfel wordt grooter, wanneer men bedenkt, dat de werken werden aangelegd in den tijd van ongepantserde schepen en dat er, om aan de tegenwoordige gepantserde schepen een doortocht te beletten, vrij wat meer noodig is dan in dien tijd. Daar intusschen alles, wat inrichting en bewapening van versterkingen bij ons betreft, met een moeilijk te doordringen waas van geheimhouding is overtogen (in tegenstelling van de gewoonte betreffende oorlogsschepen, waarvan alle bijzonderheden, als bewapening, pantsring, snelheid enz. van regeeringswege worden bekend gemaakt), zoo kan ik over de geschiktheid van de Schelde-werken voor het genoemde doel niet oordeelen. Ik bepaal mij dus tot de opmerking dat, aangezien groote pantserschepen de Schelde kunnen opvaren, niet alleen langs Terneuzen, op een afstand van hoogstens 1300 M., maar ook, wanneer het water genoeg gewassen is, langs Ellewoutsdijk, op een afstand van hoogstens 600 M., beide sterkten, om aan zulke schepen den doorgang te betwisten, bewapend behooren te zijn met geschut, dat zware pantsers kan doorboren en met middelbaar geschut, waarmede in korten tijd de lichtere geschutpantsers en de ongepantserde deelen dier schepen door een groot aantal projectielen getroffen kunnen worden. Aan de enkele ingewijden, die met den toestand bekend zijn, laat ik over te oordeelen of de beide sterkten aan deze vereischten voldoen.

Ik eindig mijne beschouwing van het zeefront met de algemeene opmerking, dat wanneer men beweert, versterkingen tot eenig bepaald doel te bezitten, men ook weten moet dat zij voor dat doel geschikt zijn.

Wij laten nu verder de zeegaten waar zij zijn, en gaan van het zoute naar het zoete water over.

Wanneer ik de kaart van Nederland bezie, dan wil het er

steeds niet bij mij in, dat de gewapende bevolking van Groningen, Friesland, Drenthe, Overijssel, Limburg en Noord-Brabant niet bij machte zou zijn haar grondgebied tegen een indringer te verdedigen, wanneer zij daarvoor georganiseerd werd, en dat het bepaald noodzakelijk zou zijn, de weerbare mannen uit die provinciën dadelijk weg te nemen en te verzamelen in het deel van het land, ingesloten tusschen de zee en de groote rivieren. Het spreekt dus wel van zelf, dat ik mij in het geheel niet vereenigen kan met het denkbeeld, dat ook zelfs die rivieren niet als de grens onzer verdediging zouden beschouwd worden, en dat deze eigenlijk eerst bij de Nieuwe Holi. Waterlinie zou behooren te beginnen. Hopende, dat nog eenmaal ons volk zóó weerbaar zal worden, dat het mogelijk is ons land van de grenzen af te verdedigen, veroorloof ik mij thans in ieder geval aan te nemen, dat bij de rivieren eene ernstige verdediging, zonder voortdurend retireeren, zal aanvangen. Het lijdt geen twijfel, dat men zich dat ook heeft voorgesteld, toen in 1874 de vestingwet tot stand kwam, en ik vind het, eigenlijk gezegd, verbazend, dat tegenwoordig de denkbeelden zóó zijn veranderd, dat men zich kalm er bij neerleggen zou, wanneer bij voorbeeld gedaan werd alsof er geene IJssel-linie was. Van dien overgang vindt men een opmerkelijk bewijs in de zoo even genoemde verhandeling van den heer POP. Men werd daar er aan herinnerd, dat de Generaal KNOOP in 1870 alle toen nog door de Regeering gehandhaafde stellingen, o. a. die aan den IJssel, die van Nijmegen en die van Groningen—Delfzijl, wenschte te behouden; dat er in 1873 in de Tweede Kamer leden waren, »die nog altijd zich met het denkbeeld niet konden vereenigen, dat bij dreigend oorlogsgevaar onze beschikbare strijdkrachten achter de verdedigingsliniën zouden terugtrekken, zoodat niet slechts twee derde van het land aan den vijand ten prooi zou worden gelaten, maar men zich ook berooven zou van de hulpmiddelen aan manschappen en levensbehoefden, die het verlaten gedeelte oplevert»; en dat de heer de ROO VAN ALDERWERELT daarbij opmerkte, dat de permanente versterkingen, die er volgens de

vestingwet zouden zijn, geenszins de verdediging van de overige deelen van het land uitsloten. En de heer POP voegt, 29 jaar later, als zijne eigene meening daaraan toe, dat hij het bezit van permanente verdedigingslijnen noodzakelijk acht om den oorlog te kunnen rekken, mits de *ruimte*, waar binnen wij ons aanvankelijk handhaven, groot genoeg zij om een gunstigen indruk te geven van den graad van weerstand, dien wij bieden. Dit denkbeeld van ruimte wijst er op, dat hij verdedigingslijnen op grooten afstand van het middenpunt noodig acht. Waar verder de heer POP een dezer lijnen, en wel die van de rivieren IJssel, Waal en Maas in het bijzonder bespreekt, trekt hij zelf uit zijne beschouwingen het besluit, »dat voor den bouw van sperforten en dus voor het behoud van deze rubriek van werken in de Vestingwet werkelijk goede gronden zijn aan te voeren, en dat deze forten, die tevens de hoofdwegen zouden afsluiten, welke uit het oosten over den IJssel voeren, de taak van het veldleger, wanneer dat aan die rivier wordt opgesteld, aanmerkelijk zouden kunnen verlichten en dus voor het optreden daarvan meer kansen van welslagen zouden aanbieden». Ware ik een tegenstander van eene IJssel-linie met sperforten geweest, dan zouden al deze aanhalingen in staat zijn mij tot een voorstander te bekeeren. Maar voor den heer POP zelven hebben zij zeer weinig waarde, want hij vermeent op den bouw van die werken *niet* te moeten aandrigen, niet alleen, maar zou zelfs in overweging willen geven ze uit de vestingwet te doen *vervallen!* En dit is niet een geleidelijke, neen, een plotselinge omkeer van gedachte, waarvoor geene andere beweegreden wordt aangegeven dan dat aan de *schatkist* geene hooge eischen moeten gesteld worden!

In het geschrift van den heer POP vindt men een beeld van de treurige geschiedenis der *niet-uitvoering* van de vestingwet. In 1874 meende men het goed. Men wilde werkelijk het land verdedigbaar maken, maar beging de fout, niet door de wet te laten bepalen hoeveel geld daaraan besteed zou worden en binnen hoeveel jaren alles gereed zou moeten zijn. Het gevolg hiervan is, dat, ofschoon elke regeering gebonden is

de wet uit te voeren, niemand zich verplicht acht dit *zoo spoedig mogelijk* te doen. Hierdoor raken de zaken langzamerhand in het vergeetboek, en wordt het mogelijk dat men toegeeft, ja gewent, aan een denkbeeld als dat van den heer Pop, om sommige zaken maar geheel achterwege te laten, geheel in strijd met de bedoeling der wet, die nog altijd van kracht is.

Men zal *mij*, hoop ik, ten goede houden dat ik mij verplicht acht, mij aan de kracht dier wet te houden en dus aan te nemen, dat althans het door de groote rivieren omsloten deel van het grondgebied verdedigd wordt; het is al erg genoeg, misschien te moeten veronderstellen, dat dit niet geschiedt met het overige twee-derde van het land.

Aan het verdedigen van die rivierengrens zal zeker de marine een belangrijk aandeel kunnen en moeten hebben. Ja, men kan zich voorstellen, dat de rivieren door zóoveel oorlogsvaartuigen bezet waren, dat de verdediging nitsluitend te water plaats vond, in welk geval het zelfs aan een sterk leger veel moeite en groote opofferingen zou kosten, er overheen te komen. Deze voorstelling, hoe overdreven ook, maakt het intusschen duidelijk welk eene groote kracht door de marine bij de rivierverdediging kan uitgeoefend worden. Het zou misschien het toppunt der verlangens zijn van hen, die ons leger niet tot eene volgehouden verdediging aan de rivieren in staat achten, wanneer deze geheel aan de marine werd overgelaten, maar ik ben van meening, dat eene krachtige *samenwerking* hier zeer wel mogelijk is, mits van beiden de middelen aanmerkelijk worden uitgebreid. Eischt het gezond verstand, dat bij de samenstelling der vestingwet voorzat, dat de voornaamste rivierovergangen door vaste werken verdedigd worden, ik voeg er bij, dat het aantal *vaartuigen*, hetwelk ons meesterschap over de rivieren verzekeren moct, vermeerderd moet worden.

Wanneer ik nu de verdediging van onze rivierengrens verder bespreek, dan zal ik daarbij niet in kleine bijzonderheden treden. Ik acht beschouwingen, daarop gegrond, weinig nuttig, daar zij steeds uitgaan van zekere veronderstellingen over de wijze, waarop een aanvaller zou kunnen te werk gaan; handelt

hij anders, dan hebben de gevolgtrekkingen weinig waarde meer. Ik stel echter voorop, dat verdediging in de eerste plaats dient om een vijand te *keeren*; wel moet de mogelijkheid van een goeden terugtocht steeds in het oog gehouden worden, maar men moet niet van het denkbeeld uitgaan, dat verdediging *alleen* dient om een *terugtocht* te maken.

Vervolgen wij thans de lijn, die ik op het Hollands Diep heb verlaten. Van Willemstad tot Knijk biedt de Maas, nu de nieuwe rivierarm van Heusden naar den Amer voltooid is, eene prachtige eerste lijn van defensie aan; daarachter vormen de Merwede en Waal van Dordrecht tot Pannerden eene tweede, en eindelijk de Lek en Rijn, van Krimpen tot Westervoort, eene derde, terwijl, tusschen de westelijkste deelen van de 2e en 3e linie, de Linge nog eene tusschenlinie vormt.

Bij Gorinchem snijdt de Waal den rechtere vleugel van de N. II. Waterlinie. Terecht heeft men getracht op deze hoogte door tal van forten en batterijen dien vleugel te versterken en ook heeft men het oog gehad op de Nieuwe Merwede, waardoor het mogelijk zou zijn langs de Merwede in den rug van de linie te komen. De Nieuwe Merwede is echter, vooral aan haar zuidwestelijk einde, weinig diep, zoodat de vrees, dat zij door vreemde oorlogsvaartuigen van beteekenis opgevaren kan worden, mij weinig gegrond voorkomt. Niettemin is hier ongetwijfeld eene taak voor de zeemacht weggelegd, namelijk het beveiligen van den weg naar de Merwede, van het Hollands Diep door de Dordsche kil en door de Nieuwe Merwede. Hierbij kan echter van geene andere vijandelijke vaartuigen sprake zijn, dan die door het Haringvliet of door het Volkerak zijn gekomen, en dus deze beide verdedigde vaarwaters zouden geforceerd hebben; ook om deze reden komt het mij voor, dat er voor een aanval langs de Merwede weinig bezorgdheid behoeft te bestaan, terwijl ik ook niet meen, dat hier voor de verdediging afzonderlijke vaartuigen behoeven te worden aangewezen, daar die uit de teruggetrokken verdedigers van de beneden rivieren wel zouden te vinden zijn. Ik merk hierbij

op, dat de Kil en Merwede overal diep genoeg zijn voor onze monitors (de grootsten uitgezonderd) en dat ook de Nieuwe Merwede, met eenigen was in het water, door die schepen kan opgevaren worden. Dat vijandelijke vaartuigen van Rotterdam door de Noord naar de Merwede zouden trachten te gaan, acht ik ondenkbaar, want wanneer de vijand meester mocht zijn van de Beneden-Maas, behoeft hij zich voor de N. H. waterlinie geene moeite meer te geven.

Wanneer na 1904 de Nieuwe-Maasmond in gebruik zal zijn genomen, zullen met wassend water monitors tot Heusden kunnen opvaren. Het is voor het beletten van een overgang over dezen rivierarm niet van belang, dat schepen met zwaar geschut zoo ver kunnen komen, maar ik wijs er op, omdat er nit volgt, dat voor de verdediging van een groot en belangrijk vak van het zuiderfrontier monitors kunnen worden aangewezen. Hierbij denk ik ook aan de mogelijkheid, de monitors, die voor de verdediging van de zeegaten meer en meer ongeschikt worden, van haar zwaar geschut te ontdoen en geheel voor binnenlandsche verdediging te bewapenen. Door verminderden diepgang zullen zij dan hiervoor meer geschikt zijn. Ook de kanonneerbooten, korte vaartuigen met twee schroeven, die vrij wat handiger zijn dan de bestaande riviervaartuigen, kunnen, na verwapening, op de diepere gedeelten der rivieren van meer nut zijn dan in de zeegaten, waarvoor zij oorspronkelijk bestemd waren. Daar een aanmerkelijk gewicht vrijvalt, wanneer het zware kanon er af genomen wordt, zal eenige dekking voor de bemanning en het lichte geschut daarvoor in de plaats kunnen komen.

Bij het aanwijzen van vaartuigen voor de rivierverdediging moet ook nog gelet worden op de hoogte der schoorsteenen en seinmasten, opdat zij, ook bij hoogen rivierstand, onder de spoorbruggen doorvaren kunnen. Voor de Maas bedraagt de hoogte van den onderkant van den ligger der brug, boven middelbaren rivierstand: bij Hedel 9 M. (bij zeer hoogen stand 5 M.), bij Ravenstein 9 M. (bij zeer hoogen stand 4 M.), bij Mook (Knik) 10 M. Bij middelbaren rivierstand is de Maas

tot boven Kuik voor kanonneerbooten bevaarbaar. Het hangt dus slechts van den rivierstand af, of deze vaartuigen hier aan de verdediging zullen deelnemen, hetgeen zij in vele gevallen zullen kunnen doen. Mocht, gedurende den tijd wanneer zij op de rivier geposteerd zijn, het water te veel vallen, dan zouden zij hare taak aan minder diep gaande vaartuigen moeten overlaten.

Deze taak is, naar mijne meening, de zoo even genoemde bruggen, in vereeniging met de landmacht, te verdedigen, en ook het overgaan der rivier op andere punten te voorkomen. Worden de spoorbruggen gedeeltelijk vernield, dan moeten daarvoor gekozen worden de spanningen aan de uiteinden, ten einde het vaarwater niet te bederven voor de verdedigende vaartuigen.

Al zijn de werken aan de zuider waterlinie verouderd, toch kan ik niet instemmen met den heer POP, die ze, om de kosten, zou willen afschaffen. Integendeel geloof ik, dat deze zuidelijkste terreinafscheiding met behulp van oorlogsvaartuigen zeer lang kan verdedigd worden. In het belang van deze verdediging kan het beter zijn, die vaartuigen eventueel op te offeren, dan ze te laten terugtrekken. Is evenwel dit laatste noodig en mogelijk, dan zijn de schutsluis bij St. Andries of de oude Maas van Heusden naar Woudrichem hun terugtochtsweg. Door bedoelde sluis kunnen alleen klein-model kanonneerbooten en riviervaartuigen passeeren. De vaartuigen kunnen daarna bestemd worden om op de Waal te ageeren of om aan de straks genoemde verdediging van den rechtervleugel der N. H. waterlinie deel te nemen.

De Waal is, door hare groote diepte, uit een nautisch oogpunt eene nog sterkere verdedigingslijn dan de Maas. Zij is ten allen tijde, bij den laagsten waterstand, bevaarbaar voor riviervaartuigen en bijna overal voor kanonneerbooten, terwijl zij veeltijds zelfs door monitors opgevaren kan worden tot Panerden. De spoorbruggen bij Bommel en Nijmegen laten bij middelbaren rivierstand (bevaarbaar voor monitors) eene hoogte boven de waterlijn toe van 13.5 M. Ongetwijfeld kunnen dus

deze bruggen door samenwerking van zee- en landmacht zeer krachtig verdedigd, en overgangen over de Waal op andere plaatsen belet worden. Verdediging te water van het snijpunt der Waal met de N. H. waterlinie bij Gorinchem kan in een later stadium van den oorlog van belang zijn.

De derde verdedigingslijn, de Lek en Neder-Rijn, van Krimpen tot Westervoort, is steeds bevaarbaar voor riviervaartuigen en bij middelbaren rivierstand ook voor kanonneerbooten. Hulp der marine kan hier van belang zijn, zoowel om te waken tegen een rivierovergang tusschen Kuilenburg en Rhenen, wanneer vooraf een andere over de Waal gelukt mocht zijn, als op het punt waar de Lek de N. H. waterlinie snijdt en waar tevens eene spoorwegbrug ligt. De hiervoor te bestemmen vaartuigen kunnen, na op de Waal geageerd te hebben, door het Zederik-kanaal op de Lek komen. Ook kan de hulp der marine noodig zijn bij de spoorbruggen bij Rhenen en bij Arnhem. De hoogte der drie, hier genoemde bruggen, is p.m. 12.8 M. boven M.R.

Is het zuiden zeer gunstig beschermd, minder is dit het geval met het oosten, waar slechts één belangrijke afscheiding door water is, namelijk de IJssel, doch waar binnen zich nog als terreinafscheidingen de heuvels van de Veluwe en de Grebbe-linie bevinden, welke, naar het mij voorkomt, door het tegenwoordig zoozeer verbeterde infanterievuur eene grootere waarde dan voorheen hebben bekomen. Evenwel dunkt mij dat, om de minder gunstige gesteldheid, aan het oosten te meer aandacht moet geschonken worden, vooral aan den IJssel, die door de marine zoo sterk mogelijk bezet worden moet, en dat forten tot verdediging van de spoorbruggen bij Katerveer, Deventer, Zutphen en Westervoort inderdaad onmisbaar zijn. Wanneer deze forten bestaan, en de plaatselijke indeeling van de landmacht eene onmiddellijke bezetting mogelijk maakt, terwijl ook, bij oorlogsgevaar, terstond de noodige riviervaartuigen naar den IJssel gezonden worden, dan acht ik deze linie zóó sterk, dat zij het veldleger nagenoeg geheel vrij maakt.

Van Kampen tot Westervoort zou de IJssel met 7 vaartuigen, die 7 mijl loopen, bezet moeten zijn. Op deze wijze zal elk bruggenhoofd steeds binnen korten tijd door minstens twee vaartuigen ondersteund kunnen worden, terwijl eene voldoende bewaking van de rivier, waartoe reeds dadelijk behoort het wegnemen van alle vaartuigen, die als overgangsmiddel zouden kunnen dienen, verzekerd is.

Zooals reeds met een enkel woord gezegd is, moeten wij echter voor den IJssel andere oorlogsvaartuigen hebben dan de tegenwoordige riviervaartuigen, wier nadeel voornamelijk is de groote lengte en onhandelbaarheid. In eene studie, in 1885 door den toenmaligen luitenant ter zee A. C. ZEEMAN in de Marine-vereeniging voorgedragen, wordt medegedeeld, dat volgens »deskundigen" een vaartuig van 24 a 26 M. lengte, 7 a 7.5 M. breedte, en 1.3 M. diepgang, gepantserd zou kunnen zijn (tegen veldgeschut wordt natuurlijk bedoeld), bewapend met 2 kanonnen van 12 cM. K. A. en 2 revolverkanonnen, en dat het 6 $\frac{1}{2}$ à 7 mijl zou loopen. Zonder hiervan eene nadere berekening te maken, wil ik gaarne op het gezag van de door hem bedoelde ingenieurs de mogelijkheid aannemen, onder beding dat, in plaats van de korte kanonnen van 12 cM., meer modern geschut van kleiner kaliber wordt genomen, dat vooral ook granaatkartetsen schiet.

Ook de riviervakken van Westervoort tot Pannerden en van Pannerden tot Nijmegen moeten bezet worden, zoowel in het belang van de verdediging der bruggen en tot het beletten van rivier-overgang, als om de mogelijkheid dat vijandelijke vaartuigen den Rijn afkomen.

Hoewel de afstand van Pannerden tot Westervoort slechts 12 en tot Nijmegen slechts 15 K.M. bedraagt, is het toch wenschelijk op elk dezer vakken twee vaartuigen te stationeeren. De mogelijkheid, dat de heerschappij op onze rivieren hier tegenover vaartuigen gehandhaafd moet worden, doet er aan denken dat onze monitors tot op Duitsch grondgebied de Waal en den Rijn kunnen opvaren (de Deutsche marine gaf zelve het voorbeeld, toen de 33 dM. diepgaande *Panther*

naar Düsseldorf ging). Het bezwaar, dat schoorsteenen en masten van de monitors te hoog kunnen zijn voor de spoorbruggen, is gemakkelijk weg te nemen.

Hoewel ik nu reeds schijnbaar veel van de medewerking der marine bij de riviervediging heb gevergd, zijn toch de eischen niet overdreven. In de ongunstigste onderstelling, dat bij het ontstaan van oorlogsgevaar nog in het geheel niet te voorzien is van welke zijde een aanval is te wachten, zou, wanneer ik mij aan de aanname houd, dat de vaartuigen 7 mijl loopen, dat de stroomsterkte 2 mijl is en dat de belangrijkste punten in ongeveer een uur door 2 vaartuigen bereikt moeten kunnen worden, tusschen Geertruidenberg en Heusden moeten geplaatst zijn 1 kanonneerboot of riviervaartuig, misschien een monitor; tusschen Heusden en Hedel een kanonneerboot of riviervaartuig; tusschen Hedel en St. Andries, hetzelfde, tusschen St. Andries en Ravenstein nog zulk een vaartuig, en tusschen Ravenstein en Kuik nog een; verder op de Waal: van Tiel tot Nijmegen, twee, liefst monitors, van Nijmegen tot Pannerden, liefst twee monitors; op den Neder-Rijn, van Pannerden tot Westervoort, 2 riviervaartuigen, van Westervoort tot Katerveer, 1 der bestaande en 5 kleine riviervaartuigen van een nieuw model, en van Katerveer tot Kampen 1 kanonneerboot. Van de hier genoemde 18 vaartuigen zouden hoogstens 5 monitors kunnen zijn, en dan verder 8 kanonneerbooten of bestaande riviervaartuigen en 5 nieuwe; anders bij voorbeeld 3 monitors, 4 kanonneerbooten, 6 oude en 5 nieuwe riviervaartuigen. Er kan dus, behalve door de aanschaffing van laatstgenoemden, in voorzien worden met bestaand materieel, behoudens verwapening.

Is verdediging van de Maas door omstandigheden niet noodig of niet meer mogelijk, dan komen 5 vaartuigen beschikbaar voor de Waal en zoo noodig voor Lek en Neder-Rijn.

De organisatie der zeemacht kan het voordeel verschaffen, dat alle voor de riviervediging bestemde vaartuigen vóór de mobilisatie, zij het met onvoltallige bemanning, naar hunne

posten gezonden worden, zoodat, wanneer, om politieke, doch uit een militair oogpunt te betreuen, redenen, de mobilisatie slechts even voor de oorlogsverklaring plaats vindt, de buitenste verdedigingslinie bezet is en de zee-miliciens, c.q. reservisten, rechtstreeks naar hunne vaartuigen kunnen gericht worden. Het indertijd (door den heer ZEEMAN) geopperde denkbeeld, om de riviervaartuigen voor den IJssel te Arnhem op te leggen, verdient misschien overweging, maar dit komt mij, wanneer men maar niet tot het uiterste oogenblik wacht, niet noodzakelijk voor.

Bekend is het, dat sedert eenige jaren ook bij de verdediging van de N.-H. waterlinie een niet onbelangrijk aandeel aan de marine wordt toegekend. Door het bezit van een groot aantal kleine stoom- en andere vaartuigen, allen met geschut van klein kaliber bewapend, is zij in staat, als mobiele artillerie, de verdedigers der inundaties krachtig te steunen, terwijl ook het marine-geschut van zwaarder kaliber, op geïmproviseerde vaartuigen opgesteld, daarbij zeer goede diensten als tusschen-batterijen zou kunnen bewijzen. Wachtschepen, instructie-vaartuigen en magazijnsvoorraad zijn daarvoor eene ruime bron. Behalve de bedoelde kleine vaartuigen kunnen zich op den Vaartschen Rijn, het Merwede-kanaal, de Vecht, en eventueel op den Krommen Rijn en de Linge riviervaartuigen of klein-model kanonneerbooten bewegen, om, waar noodig voorterrein onder vuur te nemen of accessen te bestrijken. Hiervoor zijn aan te wijzen de vaartuigen, die van den IJssel over de Zuiderzee of over Arnhem, en van de Waal over Gorinchem en Vianen zijn teruggetrokken, wanneer zij niet op het belangrijke punt tusschen Loevestein en Vuren benoedigd zijn.

De koude dagen in den afgelopen winter hebben ons er wel aan herinnerd, hoe de medewerking van de marine bij de verdediging bemoeilijkt kan worden wanneer er *ijs* is. Onmogelijk behoeft zij echter daardoor niet gemaakt te worden. Vooraf te zeggen, wat de vaartuigen op de rivieren zullen moeten doen, bij ijsgang en invriezen, is niet doenlijk. Naar

omstandigheden van plaats en tijd zal de bevelhebber der verdediging moeten beslissen of zij zoo nabij hunne posten moeten blijven als mogelijk is, of op geheel binnen de verdedigingslijnen gelegen plaatsen terugtrekken. Een ruim veld van onderzoek bestaat hier nog, om plaatsen te zoeken waar zij wellicht, ingevroren liggende, nog met hun geschut aan de verdediging kunnen deelnemen.

In de N. H. waterlinie en de Stelling van Amsterdam zal de daar toegevoegde marine niet werkeloos behoeven te blijven. Het maken en openhouden van wakken in het ijs kan een van hare werkzaamheden zijn, en haar licht geschut is op de landingsaffuiten over het ijs even verplaatsbaar als op de te water liggende vaartuigen. Voor dit alles is intusschen onderzoek en oefening noodig.

Heb ik hiermede een beknopt en zakelijk overzicht gegeven van de wijze, waarop land- en zeemacht naar mijn begrip bij de landsverdediging moeten samenwerken, dan wil ik daarmede volstrekt niet zeggen, dat het zóó en niet anders geschieden moet. Algemeene plannen kunnen door kleine, plaatselijke bijzonderheden zeer gewijzigd worden. Aan vereenigingen van deskundige personen moet opgedragen worden die bijzonderheden na te gaan en daarnaar het algemeene denkbeeld uit te werken. Ik acht daarom de instelling van een permanenten Raad van verdediging, uit officieren van land- en zeemacht samengesteld, onmisbaar voor eene goede samenwerking niet alleen, maar ook voor eene goede wetgeving voor dit belangrijk onderwerp. De ondervinding heeft geleerd, dat al het werken van bureaux en staven niet voorkomt, dat Ministers hunne eigene denkbeelden vooropstellen en dat het tot stand komen van een geregeld defensie-wezen daardoor voortdurend vertraagd wordt. Men heeft het gezien bij het indienen van de herhaaldelijk door verschillende Ministers gewijzigde vestingwetten, bij de telkens voranderende uitvoering van de vestingwet en bij de achtereenvolgens voorgedragen, onderling zoo verschillende legerwetten. Men zou met dit alles geen 30 jaar

bezig zijn geweest — terwijl men nog niet gereed is — wanneer aan een permanent lichaam, slechts aan langzame verandering door verwisseling van leden onderhevig, was opgedragen het plan van de landsverdediging uit te werken en op de hoogte van den tijd te houden. Er zou dan op een vasten grondslag gewerkt en voortgegaan worden, waarbij verwisseling van Ministers van weinig invloed zou zijn.

Zulk een Raad van verdediging zou ook wel bewerken, dat er tusschen zee- en landmacht eenheid en overeenstemming bestond in zaken, waarin die onmisbaar of althans hoogst wenschelijk zijn. Ik heb hier het oog op *seinmiddelen* en *artillerie*. Eene goede seingemeenschap is een eerste vereischte tot samenwerking. Uit den aard der zaak is de marine het verst gevorderd in het aanwenden van zichtbare en hoorbare seinmiddelen. Daartoe behooren vlaggen, armseintoestellen, vuurwerkseinen, electriche lampjes, het zoeklicht, de stoomfluit enz. Met al deze verschillende *middelen* wordt evenwel slechts volgens één *stelsel* geseind, zoodat van het geheugen niet te veel gevorderd wordt. Zoo dikwijls land- en zeemacht, hetzij in Indië, hetzij bij oefeningen in Nederland, te samen optraden, werd van seinmiddelen der marine gebruik gemaakt. Daartoe was dan echter gewoonlijk eene haastige voorafgaande oefening aan de zijde van het leger of detachering van marine-personeel aan den wal noodig. Eene groote verbetering is daarin ontstaan, doordat het seinstelsel en eenige seinmiddelen van de marine ook bij het leger zijn aangenomen. Of evenwel ook elkeen in het gebruik voldoende geoefend is, durf ik niet te verzekeren. Het is ook wenschelijk dat, evenals bij de marine, alle manschappen geoefend worden in het seinen met de armen, dat volgens hetzelfde algemeene stelsel plaats heeft, en dat men dan ook andere, niet met dat stelsel overeenkomende, teekens, die in bijzondere reglementen zijn voorgeschreven, afschaffe en door algemeene vervange. Maar dan moet men ook niet telkens een ander seinstelsel invoeren! Vooral voor commandeerende officieren, die toch in de eerste plaats bij het overbrengen en goed verstaan van berichten belang hebben,

is dit zeer lastig. Jonge lieden mogen zich spoedig een nieuw ingevoerd stelsel eigen maken, maar voor anderen, die eenige jaren met bepaalde seinmiddelen gewerkt hebben, gaat dat niet zoo gemakkelijk en geeft het aanleiding tot vergissingen. Is een seinstelsel eenmaal goed en beproefd, dan moet men het jaren lang behouden, en niet toegeven aan elken schranderen kop, die er een uitvindt, dat nog beter is.

Eenheid van kalibers, projectielen en ladingen van geschut is hoogst gewenscht. De artillerie van de marine mag zich beroemen steeds op een hoogen trap van volmaaktheid te staan, en ik wil, ofschoon minder daarmee bekend, gaarne aannemen dat de landmacht daarvoor niet onderdoet, maar beiden zijn bij hare ontwikkeling haar eigen gang gegaan en daardoor is het bijna onmogelijk, dat zij elkander hulp bieden. De affutage zal natuurlijk, uit den aard der bestemming, steeds verschillend moeten zijn, maar toch zou die van het toren-geschut op schepen en in forten, die van snelvuurgeschut in open batterijen en in de breede zijde van schepen, dezelfde kunnen zijn. Het gebruik van dezelfde richtmiddelen zou niet slechts het reeds besproken bezetten van de kustversterkingen door de marine, maar ook de hulp van zee-artilleristen in de versterkte liniën, in geval van groote verliezen, of van ijs, gemakkelijk maken. Gelijkheid van geschut, althans in kaliber, projectielen en ladingen, zou het mogelijk maken, dat in urgente gevallen de aanvulling van munitie uit den voorraad van land- en zeemacht wederkeerig plaats kon hebben. Dit alles is mogelijk, wanneer slechts, ook in het hoogste ressort, *samenwerking* bestaat.

Ik meen hiermede genoeg gezegd te hebben over oorlogstijd, en moet nu nog enkele woorden wijden aan de samenwerking in tijd van vrede, die natuurlijk voornamelijk bestaan moet in oefening. Wanneer men eenige aandacht schenkt aan al hetgeen bij de verdediging gevraagd moet worden van zee- en landmacht, dan zal men overtuigd zijn, dat de „gecombineerde” oefeningen, die nu en dan gehouden worden, bij lange

na niet voldoende zijn voor eene behoorlijke voorbereiding tot oorlogstijd. Het nut van die oefeningen kan niet hoog genoeg geschat worden. Op geene andere wijze leert men zóó goed de bijzonderheden der verdediging, verschillende omstandigheden die zich daarbij kunnen voordoen, en hoe in die omstandigheden gehandeld moet worden, de eischen en nooden van het personeel, de eigenschappen en leemten van het materieel kennen, als bij werkdadige oorlogsoefeningen, mits daarbij de oorlogstoestand zoo na mogelijk, tot in kleine bijzonderheden, wordt nagebootst. Ik spreek hierbij uit de ondervinding, door mij opgedaan bij dergelijke oefeningen in de stellingen van Den Helder en van de Monden der Maas en het Haringvliet, en in de Zuiderzee en hare toegangen. Zulke ondervinding kan steeds het daarstellen van noodig gebleken verbeteringen ten gevolge hebben, wanneer voldoende samenwerking bestaat.

»Gecombineerde» oefeningen in stellingen zijn echter niet genoeg. Ik betwijfel zeer of de landmacht zich wel ooit geoefend heeft in het snel oprukken naar de kust, onmiddellijk na mobilisatie, om eene landing af te weren. Dit is toch zeker een onderwerp, waarvoor veel oefening noodig is. Weet ook de marine wel proefondervindelijk, hoe zij moet optreden bij en wat zij verwachten mag van eene vijandelijke onderneming door het Brouwershavensche zeegat? Is een voldoende aantal jonge zeeofficieren bekend met het bevaren van onze rivieren? Hebben leger en marine zich wel eens gezamenlijk, door te handelen als in oorlogstijd, voorgesteld hoe het gaan moet bij onze, door die rivieren gevormde verdedigingslijnen? Heeft de marine onderzocht, waar de beste ligplaatsen zijn voor hare vaartuigen, bij lagen waterstand, bij ijsgang of invriezen? Ik geloof, dat deze vragen grootendeels ontkennend beantwoord moeten worden, en dat, in plaats van de oefeningen steeds te doen strekken tot het opdoen van ondervinding voor oorlogstijd, er menige oefening gehouden is, waarbij onderstellingen gemaakt werden, die in oorlogstijd weinig kans zouden hebben voor te komen.

Omtrent het nut van oefeningen in het algemeen merk ik

nog op, dat *persoonlijke* ondervinding veel meer waard is dan op papier overgedragen ondervinding. Van persoonlijke ondervinding wordt bij ons weinig nut getrokken. Aan den grooten Keizer Wilhelm I of aan een zijner groote bijstanders von Bismarck en von Moltke wordt het woord toegeschreven, dat een generaal niet goed is, voor dat hij den leeftijd van 65 jaar bereikt heeft. Bij ons is het gebeurd, dat nauwelijks een bevelhebber op de hoogte van zijne taak was gekomen, of hij werd overgeplaatst en spoedig daarna in de kracht van zijn leven op pensioen gesteld, »om plaats te maken voor anderen», zoo als het heet, en zijne ondervinding mede te nemen in zijn maatschappelijk graf. Ook dragen de oefeningen niet altijd de vrucht, dat de jongeren, die er aan deel genomen hebben, later in hoogere betrekkingen op dezelfde plaatsen hunne verkregen kennis in toepassing kunnen brengen. Men vindt een officier, die als stafofficier in eene stelling medegewerkt heeft aan de memorie van defensie, later niet als commandant in die stelling, maar op andere plaatsen terug, en het is geheel onzeker, of in geval van oorlog de officieren daar geplaatst zouden zijn, waar zij in vreedestijd plaatselijke kennis hebben opgedaan. Het zou zeker in het belang van de verdediging zijn, wanneer hierop meer gelet werd, al zou daardoor het werk aan de bureelen van het »personeel» wat moeilijker worden.

Bij mijne beschouwingen over de landsverdediging heb ik mij geplaatst op een standpunt, dat men hier te lande nieuw kan noemen. Ik heb mij niet de vraag gesteld: hoe kunnen wij met de *bestaande* middelen eene *schijnverdediging* voeren, maar wel deze: hoe kunnen wij ons land *werkelijk* verdedigen, en wat is daartoe *noodig*? Misschien zal men zeggen, dat dit naar mijn oordeel nog zeer veel is. Zee- en landmacht stellen beiden aan elkanders samenwerking nog hooge eischen. Om de verdediging te water mogelijk te maken, vraag ik versterkingen bij Delfzijl, Terschelling, Harlingen, Stavoren, Helder, Ymuiden, Hoek van Holland, Goeree en aan de rivieren. Om het leger te steunen bij de verdediging te land, meen ik dat

de zeemacht nog voorzien moet in jagers, kleine ramschepen, onderzeesche- en duikbooten, speciale vaartuigen voor de Zuyderzee en riviervaartuigen, en wanneer de marine aan de rivierverdediging zal deelnemen, zooals ik mij voorstel, dan zal waarschijnlijk ook haar personeel uitgebreid moeten worden. Wanneer dit alles er in korten tijd zou moeten komen, zou men allicht van „onmogelijk” spreken. Maar tijd is hier niet de voornaamste factor. Het is 50 jaar geleden, dat men de kustverdediging begon op het papier te zetten, en 30 jaar, dat men aan de vestingwet begon. Het geduld kan nog wel wat langer duren; tijd is er genoeg. Maar hetgeen ontbreekt is: ééne leidende gedachte, één wil. Wanneer die bestond, dan zou er althans steeds in dezelfde richting voortgewerkt worden, en het doel zou, naar mate van de beschikbare geldmiddelen, vroeger of later, maar toch zeker bereikt worden. Thans wordt, zooals een ondervindingrijk volksvertegenwoordiger en staatsraad onlangs schreef 1), »de nationale defensie door niets meer geschaad, dan door de steeds veldwinnende zucht van velen naar *uitstel* en *half werk*.” Die zucht kan verschillende oorzaken hebben, maar ontbreken van eene drijfveer is toch wel de voornaamste. Men zou zulk eene drijfveer kunnen zoeken in een voortvarend Minister, niet van Oorlog of van Marine alleen, want dan bleef er te veel kans op *half werk*, maar van »Landsverdediging”, waarover eenigen tijd geleden gedacht is geworden. Dan zou echter misschien het raderwerk te spoedig afgeloopen zijn: na het korte bestaan van zulk een Minister zou een ander kunnen komen, die niet dezelfde drijfkracht bezat of in eene andere richting ging, en er zou weinig gewonnen zijn.

Een *Raad van verdediging* blijft het eenige middel. Deze verklare, wat er aan onze verdedigingsmiddelen ontbreekt en stelle het plan van verdediging op. De Regeering, om 't even of er zij een Departement van Landsverdediging, dan wel een Departement van Oorlog en een Departement van Marine, haaste zich dat plan door eene Wet vast te leggen en de

1) Mr. C. J. A. HEIJDENRIJCK in het *Dayblad* van 4 Dec. 1902.

uitvoering te verzekeren door een maximum van tijd en een minimum van jaarlijksche uitgaven in die wet op te nemen. De Raad blijve permanent, omdat onvoorziene omstandigheden wijziging van de wet noodzakelijk kunnen maken, en tevens om aan de Regeering de eventueel door haar verlangde adviezen te geven. Zóó stel ik mij voor, dat de samenwerking van land- en zeemacht reeds van boven af verzekerd zal zijn, en dan zal het aan de onderlinge *kameraadschap* niet moeilijk vallen haar steeds te doen voortduren. Want hoe ook onze opinies mogen verschillen, en hoe uiteenlopend onze diensten mogen zijn, wij dienen allen

»Met God, voor Koningin en Vaderland».

Na het houden dezer rede, die herhaalde malen werd toegejuicht, zegt de VOORZITTER :

Ik dank den Vice-admiraal MAC LEOD voor zijne zeer belangrijke voordracht, die ongetwijfeld bij de leden een onderwerp zal vormen van ernstige studie, om vervolgens in eene afzonderlijke vergadering te worden besproken.

Meermalen kwam bij mij gedurende de voordracht de vraag in de gedachten, welke de indruk wel zou zijn geweest, wanneer eene dergelijke voordracht hier vóór een dertigtal jaren zou zijn gehouden, in den tijd waarop door mij reeds in den aanvang werd gewezen, en waarin de Vereeniging moeilijke dagen doorleefde.

Allengs hebben zich meer verlichte denkbeelden baan gebroken en het is mij een genoegen te kunnen bevestigen, dat ook in ons militair leven vruchtbare elementen voor eene vrije gedachtenwisseling op den voorgrond zijn getreden, waardoor met waardeering van elkaars meeningen, en zonder te kort te doen aan den eerbied jegens hen, die boven ons zijn gesteld, moeilijke quaestiën zaakkundig kunnen worden besproken. Die richting moet ongetwijfeld de goede zijn!

Een gunstig verschijnsel mag het daarbij heeten, dat, ondanks de zoo uiteenlopende meeningen omtrent de landsdefensie, de eerbied voor de opperste leiding niet werd geschaad, doch

steeds het algemeen belang, naar subjectief gevoelen, uitgangspunt van het betoog bleef.

Als Voorzitter dezer Vereeniging hoop ik, dat die vrijzinnige geest nog lang in haar zal mogen voortleven, en zij daardoor ook in de gelegenheid zal zijn de eer te genieten van bezoeken als die van heden avond, van Zijne Koninklijke Hoogheid, waardoor zeer zeker nog de hoogere belangstelling in al wat leger en vloot betreft, zal toenemen.

En hiermede sluit ik deze vergadering, u allen dank zeggende voor uwe trouwe opkomst.

Z. K. H. de Prins der Nederlanden wordt hierop door het Bestuur uitgeleide gedaan.

De moreele krachten en het leger. 1)

In der Manneszucht wurzelt unsere Wehrkraft. Die Indisziplin hat viele Armeen zu Grunde gerichtet.

Het nationale geestesleven, veelzijdig zooals dit zich aan ons vertoont, is vol vragen en denkbeelden, vol vraagstukken en raadselen. Ten allen tijde wordt antwoord en verklaring verwacht, gestreefd naar oplossing. Hoe dikwijls blijft zij uit. Het organisme blijft in gebreke. Met het leger is dit anders.

Hier is alles vastgesteld en duidelijk geregeld. Hier functioneert alles zonder ophouden en prompt. Hier staat het uurwerk nooit stil; steeds opgewonden, loopt het altijd goed. Geene vraag zonder antwoord, geen denkbeeld zonder verklaring, geen raadsel zonder oplossing.

Op welk gebied van het menschelijk streven en werken ontmoeten wij een organisme, dat zelfs in de verste verte in vergelijk kan komen met den, niettegenstaande de elasticiteit en bewegelijkheid zijner samenstelling, in al zijne deelen zóó stevigen en zóó tot weerstandbieden geschikten samenhang van het leger?

Een organisme echter, waarin, zooals in eene wereld in het klein, door het samenwerken van zóó talrijke, steeds wisselende elementen, van steeds arbeidende geestelijke, zedelijke en physische krachten tot één gemeenschappelijk doel, voortdurend nieuwe krachten, nieuwe doelen te voorschijn treden, waar alle denken en gevoelen, elke wil en elke handeling tot hoogste doel heeft de volmaking der eenheid; een organisme, dat in

(1) Vertaling van het artikel: *Die geistigen Potenzen und die Armeen* (zie *Kreuzzeitung* 1903) van A. von OERTZEN, Ritmeister a. D.

steeds het algemeen belang, naar subjectief gevoelen, uitgangspunt van het betoog bleef.

Als Voorzitter dezer Vereeniging hoop ik, dat die vrijzinnige geest nog lang in haar zal mogen voortleven, en zij daardoor ook in de gelegenheid zal zijn de eer te genieten van bezoeken als die van heden avond, van Zijne Koninklijke Hoogheid, waardoor zeer zeker nog de hoogere belangstelling in al wat leger en vloot betreft, zal toenemen.

En hiermede sluit ik deze vergadering, u allen dank zeggende voor uwe trouwe opkomst.

Z. K. H. de Prins der Nederlanden wordt hierop door het Bestuur uitgeleide gedaan.

De moreele krachten en het leger. 1)

In der Manneszucht wurzelt unsere Wehrkraft. Die Indisziplin hat viele Armeen zu Grunde gerichtet.

Het nationale geestesleven, veelzijdig zooals dit zich aan ons vertoont, is vol vragen en denkbeelden, vol vraagstukken en raadselen. Ten allen tijde wordt antwoord en verklaring verwacht, gestreefd naar oplossing. Hoe dikwijls blijft zij uit. Het organisme blijft in gebreke. Met het leger is dit anders.

Hier is alles vastgesteld en duidelijk geregeld. Hier functioneert alles zonder ophouden en prompt. Hier staat het uurwerk nooit stil; steeds opgewonden, loopt het altijd goed. Geene vraag zonder antwoord, geen denkbeeld zonder verklaring, geen raadsel zonder oplossing.

Op welk gebied van het menschelijk streven en werken ontmoeten wij een organisme, dat zelfs in de verste verte in vergelijk kan komen met den, niettegenstaande de elasticiteit en bewegelijkheid zijner samenstelling, in al zijne deelen zóó stevigen en zóó tot weerstandbieden geschikten samenhang van het leger?

Een organisme echter, waarin, zooals in eene wereld in het klein, door het samenwerken van zóó talrijke, steeds wisselende elementen, van steeds arbeidende geestelijke, zedelijke en physische krachten tot één gemeenschappelijk doel, voortdurend nieuwe krachten, nieuwe doelen te voorschijn treden, waar alle denken en gevoelen, elke wil en elke handeling tot hoogste doel heeft de volmaking der eenheid; een organisme, dat in

(1) Vertaling van het artikel: *Die geistigen Potenzen und die Armeen* (zie Kreuzzeitung 1903) van A. von OERTZEN, Ritmeister a. D.

zich vereenigt de voorrechten der individualiteit met die van de gemeenschap, en zodoende opheft den voortdurenden strijd, zelfs van zeer gerechtvaardigde tegenstellingen onder het overwegende gewicht van één enkelen daartoe gerechtigden wil, welke bijeenbrengt en verzoent — zulk een organisme schijnt geschikt tot het verkrijgen van buitengewone nitkomsten, geroepen tot ongewone daden.

Het karakteristieke, het eigenaardige der organische verhoudingen juist bij het leger, in tegenstelling met arbeids- en afhankelijkheidsverhoudingen in de andere kringen der maatschappij, is, in verband met de ondergeschiktheid, gelegen in het feit, dat alles zooveel vaster en meer geregeld is, in, men zou kunnen zeggen het onvoorwaardelijke, ja in zekeren zin het onverbiddelijke daarvan; daarna in de belangrijkheid der te vervullen taak en natuurlijk in het gewicht der te stellen eischen.

Aan het leger toch wordt niet minder toevertrouwd dan de beveiliging en verdediging van het Vaderland in oorlogs- en vreedestijd en daarmee indirect de bescherming van allen menschelijken arbeid. Immers berusten handel en verkeer, vooruitgang en bloei, voorspoed en welvaart ten slotte op de waakzaamheid en deugdelijkheid, de krijgs- en slagvaardigheid van het oorlogs-instrument, het Leger. Slechts hij kan met vertrouwen zich wijden aan den arbeid des vredes, de werkzaamheden van het beroepsleven, die weet: er is iemand die uwen arbeid beschermt, die zijne gewelddadige verstoring belet.

Zal deze wachter der veiligheid en rust, zal de soldaat als onderdeel van het geheel, het leger, zich voor deze hooge taak steeds en in gelijke mate opgewassen gevoelen, dan is daarvoor een hooge graad van *kunnen* noodig — dit kunnen echter aan *voorwaarden* gebonden.

Is reeds voor eene regelmatige functioneering van alle tot zekere verrichtingen bestemde deelen van een zoo kunstig samengesteld mechanisme, als het menschelijk lichaam, waar slechts een natuurlijke wil werkt, de vervulling van zekere voorwaarden een vereischte, hoeveel te meer en in hoeveel hogere mate zal dit het geval moeten zijn, om een zoo veel-

ledig en zoo vol leven zijnde organisme als het leger zijne taak te laten vervullen.

Het zijn op geestelijk gebied de *moreele* en *intellectuele* hoedanigheden van het leger, die als voorwaarden voor zijne geschiktheid tot de volvoering van zijne taak in tijden van gevaar veel meer gewicht in de schaal werpen dan de fysieke eigenschappen.

Het moreel en het intellect zijn als het ware de brandpunten, waaromheen het geheele zijn van het leger zich beweegt; de peilers, waarop het gebouw van het heden en dat der toekomst rust. Van deze twee hoofdvoorwaarden zal hier sprake zijn. Napoleon zeide eens: »In den oorlog verhoudt zich het moreel en zijn invloed tot den fysieken toestand van den troep als 3 staat tot 1.

Napoleon heeft gelijk. Te overtuigend spreekt de ervaring, spreken de getuigenissen der historie. Wat geeft alle krijgskunst, wat de aanwending van alle denkbare fysieke krachten en middelen, wanneer de geest, die alleen leven wekt, ontbreekt?

Fysieke kracht is een waardevolle en niet te versmaden factor, maar de beslissing ligt voor en na in den geest. Ontegenzeggelijk toch is het in de eerste plaats het moreel, hetwelk op de hedendaagsche slagvelden de beslissing brengt. Want tegenwoordig, nu niet meer man tegen man, maar met wapenen gestreden wordt, die reeds op grooten afstand hunne werking doen gevoelen, komt de fysieke kracht zelden tot haar recht.

A. Het moreele element.

In het leven van den enkelen mensch, zoowel als in de geschiedenis der volkeren neemt de invloed van het moreele element eene eerste plaats in. De duur en het voortbestaan van elk staatkundig als maatschappelijk verband is afhankelijk van de instandhouding en verzorging van het moreele element. Zou dit minder het geval zijn in het militair verband, zooals het leger, in het bijzonder de troep van elke wapensoort, dat

te aanschouwen geeft? Zeker niet. Veeleer heeft het moreel wezenlijk aandeel in de opvoeding der soldaten, als in de uitoefening van den militairen dienst. Reeds de openlijke aflegging van den vaandel- of soldateneed, onmiddellijk bij zijne intrede in het leger, wijst den jongen dienstplichtige op de moreele zijde, ja, op de grondslagen van zijne tegenwoordige stands- en beroepsverhoudingen. »*De wil des Konings is de hoogste wet, de soldaat heeft geene hoogere verplichtingen dan getrouw te blijven aan den eed, afgelegd aan den Koning,*» heet het in de instructie voor de eenjarig-vrijwilligen. Deze stelling, reeds op zichzelf opmerkenswaard, wint nog aan beteekenis en belang, doordat een Napoleon III haar met instemming aanhaalt in een door hem geschreven werk over den Fransch-Duitschen oorlog.

Welke beteekenis heeft het moreele element voor het leger, voornamelijk wat betreft zijn invloed op het praestatie-vermogen daarvan?

Wij stellen drie vragen :

1. Waaruit *bestaat* het moreele element?
2. Door welke *middelen* verhoogt men het moreel?
3. Welke zijn de *gevolgen* van de toepassing ervan?

1. *Wezen*. In ieder mensch werken twee hoofdkrachten, het verstand en de wil. Het moreel heeft tot zetel den wil, de eigenlijke drager van het moreel is de wil. Alle uitingen, krachten en eigenschappen van den wil, die betrekking hebben op het edele en ideale, die zoowel haar oorsprong vinden in zedelijke drijfveeren als in zedelijke doeleinden, behooren tot het gebied van het moreele element. Juist zij zijn het, waarin het wezen zich het duidelijkste afspiegelt, het scherpste zich vertoont. Beschouwen we die zijde, zooals zij zich speciaal in het leger vertoont, nader, zoo ontmoeten wij in de eerste plaats de *rechtschapenheid*.

De Majoor TELLENBACH zegt: »Het is duidelijk dat de rechtschapenheid, dewijl zij nauwgezette vervulling van alle beroepsplichten vordert, ook voor het leger van nut moet zijn.

Zij verkrijgt echter daardoor eene zuiver militaire waarde, doordat de meeste soldatenplichten eenvoudige geboden der rechtschapenheid zijn, zooals een blik in de krijgsartikelen ons leert." Trouw, gehoorzaamheid, dapperheid worden steeds als hoofdplichten van den soldaat genoemd. Ligt de drijfveer daartoe niet reeds in de rechtschapenheid? Niet anders is dit het geval met de vaderlandsliefde, dezen hoofdtrek van een rechtschapen zin. De soldaat, die zich steeds bewust is van de beteekenis van zijn eed, kent en doet zijn plicht. Hij heeft trouw gezworen aan zijn Souverein, van daar dat hij geen schooner en verhevener plicht kent dan onwankelbare liefde en aanhankelijkheid, dan een onvoorwaardelijk zich geven aan Koning en Vaderland. Evenals het plichtbesef, wortelt ook de kameraadschap in de rechtschapenheid, maar vooral de offervaardigheid als daadwerkelijk bewijs van het afstand doen van de individualiteit. Als werkelijke, ja noodzakelijke drijfveeren van het handelen spelen eergevoel en eerzucht eene gewichtige rol in het militaire leven. Ook zij gedijen op moreelen bodem; vóór alles echter godsdienstzin, geestdrift en élan. Het moreele element in zijne ware gedaante is niet denkbaar zonder godsdienstzin.

De kern van het moreele element wordt ontegenzeggelijk gevormd door de moreele eigenschappen, m. a. w. door gezindheid en karakter. Het karakter is het voornaamste. Alleen, het begrip: moreel element omvat meer.

Ook eene andere zijde van het wezen moet in aanmerking genomen worden. Het gaat nog om andere zieleigenschappen. De *stemming* van den soldaat, van den troep, mag ons niet onverschillig laten. Zonder twijfel is zij een van de belangrijkste factoren voor de waarde van een leger en wordt zij bij de berekening der kansen in de eerste plaats in aanmerking genomen.

De stemming is van zoodanigen individueelen aard en éene zaak van zóó subjectief gevoelen, is zoozeer afhankelijk van de steeds veranderlijke concrete gevallen, door ontelbare, speciale indrukken en invloeden van bepaalden of louter toe-

valligen aard, waarmede zij in oorzakelijken samenhang staat, dat reeds daardoor elk generaliseeren, elk vaststellen van grondregels nitgesloten is. Even veranderlijk als onberekenbaar, behoort juist de stemming tot die zielstoestanden en verschijnselen, welke even geheimzinnig in hun ontstaan, als in hun verdwijnen, zich aan elke menschelijke berekening en voorspelling onttrekken, met elke theoretische beschouwing spotten. Zoo is dus de stemming van een troep nu eens opgewekt, dan weder terneergedrukt, al naarmate indrukken van buiten zich voordoen. Deels zijn het zeer bepaalde aanleidingen en oorzaken, waaraan het al of niet opgewekte der stemming is toe te schrijven, deels spruit zij voort uit toevalligheden of uit het samentreffen van verschillende gunstige of ongunstige omstandigheden, deels laat zij zich volstrekt niet verklaren en doet zij ons soms voor een volledig raadsel staan.

Zoo werken tot eene goede stemming mede: goede behandeling, bezielende toespraken, ja zelfs een enkel opwekkend woord te rechter tijd en te juister plaatse, een vrije dag, verlichting op marsch, goede verpleging, een goed kwartier, rust op het juiste oogenblik, het op tijd aankomen op de rendez-vousplaats; vóór alles het handelen op eigen initiatief, het vertrouwd zijn met de aangelegenheden van den dienst, het gevoel van het bezit van eigen, geestelijke en lichamelijke kracht, het bewustzijn der zekerheid ten opzichte van de te volvoeren taak en de gestelde eischen, ten slotte het slagen van eene oefening in vreedestijd, evenals het gunstige verloop en het gelukkige einde eener expeditie. Dit alles stemt tot opgewektheid, tot handelen en wagen; het tegenovergestelde tot mismoedigheid, onverschilligheid en weifelen.

De Maarschalk MARMONT zegt van den slag van Busaco, den 27sten Sept. 1810, waar MASSENA, terwijl hij de Engelsche stelling had kunnen omtrekken, deze trachtte te forceeren, doch met een verlies van 6000 man teruggeslagen werd: »De nitslag van dezen ongelukkigen strijd veroorzaakte eene aanmerkelijke verandering in de *stemming* der beide legers; verminderde aan onze zijde dat blinde vertrouwen, dat zoo nood-

zakelijk is voor het succes, en vermeerderde te gelijker tijd dat van den vijand. Had deze tegenslag ons niet getroffen, dan had men wellicht een aanval op de versterkte stellingen van Lissabon gewaagd; en wannecr deze gelukt was, zou dit een einde gemaakt hebben aan den oorlog op het Pyreneeſche ſchiereiland."

Uit de hier geſchetste krijgſperiode blijkt duidelĳk tot welken machtigen factor de ſtemming kan aangroeien, wat deze kan nitrichten en van hoeveel waarde zij voor den ſoldaat is.

Hoe dikwijls in het gewone leven gevoelt een mensch zich heden beter geſtemd tot den een of anderen arbeid dan den volgenden dag, en toch ontbreekt voor het een zoowel als voor het ander een waarneembare grond. Evenzoo gaat het den ſoldaat in het militaire leven.

Hoe dikwerf komt het voor, dat eene compagnie, escadron of batterij, die als bijzonder goed opgeleid ſtaat aangeſchreven en gewoonlijk goed exerceert, juist bij gelegenheid eener inſpectie — waarbij zij niets anders dan de gewone oefeningen te verrichten heeft — niet voldoet aan de geſtelde eischen en de gekoesterde verwachtingen teleurſtelt. Officieren, onder-officieren en ſoldaten hebben allen gedaan, wat zij konden, zich zooveel mogelijk ingespannen. En toch ontbrak er iets aan. Dan krijgt de *ſtemming* de ſchuld. »De compagnie, het escadron, de batterij heeft zijn goeden dag niet gehad, was niet gedisponeerd," heet het dan. En met recht. Dat is geene verbeelding, dat is werkelijkheid, die zoomin geloochend als verklaard kan worden. Dat ook tegenover den vijand iets dergelijks voorkomt, is duidelĳk.

Met het oog op deze zekerheid is het reeds in het belang van een hooger praestatie-vermogen des te dringender geboden, zoo niet een onafwijſbare plicht, voornamelĳk van hen, aan wie de bevelvoering en de leiding zijn toevertrouwd, al het mogelijke te doen, wat maar eenigszins kan medewerken tot het verheffen en het onderhouden van eene goede ſtemming in het leger.

Het wezen van het moreele element uit zich in *karakter* en *stemming*.

Maar zelfs daarmee wordt het niet voldoende verklaard. Wat is de drijfveer van alle denken en handelen, wat te gelijker tijd de graadmeter van alle deugdelijkheid en bruikbaarheid, wat de eigenlijke drijvende kracht in het leven van een organisme? Het is de *geest*, die het bezielt. De houding van een leger en wat het praesteert zijn ten allen tijde hoofdzakelijk afhankelijk van den geest, die het bezielt; zelfs de afloop van den slag is hieraan grootendeels te danken. De toetssteen van van den geest van een leger is in het algemeen zijne houding in het vijandelijk land, in het bijzonder de houding op marsch, gedurende de rust, in het gevecht; vóór alles echter in den slag.

Men spreekt zoowel van een goeden als van een slechten geest in eene vereeniging, al naarmate betere of slechtere elementen daarin den boventoon voeren. De in een organisch (kerkelijk of staatkundig, wetenschappelijk of maatschappelijk, oeconomisch of militair) verband heerschende geest is het zekerste en onbedriegelijkste kenteeken voor de levensvatbaarheid der organisatie, geeft den besten waarborg voor haar bestaan. De heerschende geest is in het algemeen van zóóveel beteekenis, dat hij niet zelden eene levensquaestie wordt.

Dat in een, in zijne hoedanigheid als fundament van den Staat, zoo beteekenisvol organisme van het leger, alle deelen niet alleen met gelijke middelen gelijke doeleinden nastreven, maar nog meer door gelijk voelen en denken, als levende ledematen van één hooger geheel zich weten, en dat dit, men zou kunnen zeggen, assimilatie-proces niet alleen mechanisch plaats heeft, maar veeleer het gevolg is van den arbeid en de werking van eenzelfden geest, dat schijnt zóózeer eene levensvoorwaarde en is zoo diep in de natuur der dingen gegrondvest, dat zelfs eene poging om daaraan te twijfelen, schipbreuk moet lijden.

Welke geest wordt bedoeld?

Een geest van tucht en orde, van zedelijkheid en matigheid, van standvastigheid en consequentie; een geest van ridderlijkheid en .

onpartijdigheid, van onthouding en bescheidenheid, van zelfbeheersching en zelfbedwang, van Godvreezendheid en Godsvertrouwen.

Zulk een geest, die alle rangen en graden, van den jongsten recruit tot den hoogsten officier in gelijke mate doordringt en bezielt, die als een roode draad loopt door heel het militaire leven, van de meest ondergeschikte dienstverrichting tot de grootste krijgsoperatie — zulk een geest is reeds een waarborg voor eene krachtsontwikkeling, die vóór alles in staat schijnt iets grootsch tot stand te brengen.

Voor den goeden geest van het leger — hierop wordt nadrukkelijk gewezen — is een van de gewichtigste factoren: *vertrouwen in de aanvoering*.

Evenals eene vaste en oordeelkundige, maar in de eerste plaats energieke en vastberaden aanvoering het vertrouwen der soldaten verhoogt en hunne waarde vergroot, deze zelfs tot de hoogst denkbare krachtsontwikkeling kan opvoeren, zoo mismoedig, terneergeslagen, wantrouwend en ongeschikt tot daden maakt hen eene aanvoering, die deels draalt en aarzelt, deels zich zelf voortdurend tegenspreekt, deels tot geen krachtig besluit in staat is.

Napoleon zegt: »De ware kunst bestaat in een energiek besluit.»

Generaal VON SCHMIDT: »Men neme een besluit. Onverschillig of dit het juiste is of niet. Maar vóór alles — een besluit. Veel erger dan zulk een is in het geheel geen besluit.»

In de aanvoering weerspiegelt zich de troep. Weet de aanvoerder wat hij wil en kan, dan weet de troep dit ook. STONEWALL JACKSON, de beroemde aanvoerder in den Amerikaanschen secessie-oorlog aan den kant van de Zuidelijken bezat dit *vertrouwen zijner soldaten* in zoo hooge mate, dat zij inderdaad onder zijn commando niet te overwinnen waren. De vijand daarentegen was, wanneer hij tegenover hem stond, dermate gedemoraliseerd, dat vluchtelingen uit de eerste gevechtlijn bij de reserve, ook zelfs wanneer deze nog in het geheel niet in het vuur was geweest, een panischen schrik konden teweeg brengen door den uitroep »*Jackson komt!*»

Is het nu te veel gezegd: alle bij het leger werkzame, hogere zielskrachten zetelen in den *geest*, die daarin leeft en regeert, en daarom behoort dit bestanddeel, als geen ander, tot het wezen van het moreele element?

2. *Middelen.* Trad de recruit reeds voldoende moreel ontwikkeld het militaire leven binnen, of ware hij als soldaat alleen op eigen inzicht en overtuiging als leermeesters aangevozen, of eindelijk, zou men, evenals in 1870 in Frankrijk, zich op lichtvaardige wijze op traditie verlatende, zich goed geloovig in slaap laten sussen door de veronderstelling, dat moreele factoren in oorlogstijd bij het eerste samentreffen wel van zelf komen of in het gevaar hun invloed wel zullen doen gevoelen, dan zou het antwoord op onze vraag zeker niet moeilijk te vinden zijn, in het algemeen de geheele dienstdtijd zeer gemakkelijk worden.

Zóó is het in werkelijkheid echter niet gesteld. Wel is waar heeft men in elken troep een aantal lieden, die niet alleen de kiem voor het moreele element in zich hebben, maar ook de gegevens en de geschiktheid bezitten ter verdere ontwikkeling daarvan, ten gevolge van het feit dat zij overtuigd zijn van de noodzakelijkheid daartoe. Intusschen is hun aantal nog altijd betrekkelijk gering en de zaak is te ernstig, de beteekenis van het moreel voor het leger van te groot gewicht, dan dat men zich tevreden zou mogen stellen met het ontwikkelde moreele standpunt van enkelen, veel minder nog, daarin een waarborg zou mogen zien voor de houding en het praestatievermogen van den troep tegenover den vijand.

Men dient daarvoor naar een hechteren stenn, naar meer werkzame middelen om te zien. Zulk een middel is in de eerste plaats: de *discipline*.

Het militaire leven kent, strikt genomen, slechts twee woorden: bevelen en gehoorzamen. Het zijn de twee brandpunten, waarom het geheele bestaan van den soldaat, zoowel in als buiten dienst, zich beweegt. De eerste, ja fundamenteele plicht van den soldaat is gehoorzaamheid. De gehoorzaamheid van

den militair wortelt in de krijgstucht. Zij verkrijgt groeikracht door het gezag. Met gehoorzaamheid begint de militaire opvoeding, met gehoorzaamheid eindigt zij. De geheele diensttijd van den militair is als het ware doortrokken van gehoorzaamheid. Dit geldt zoowel voor den oudsten generaal als voor den jongsten recruit.

Met karakter, graad van ontwikkeling, eigen denken en ondervinding, eigen meening en gemoedsstemming heeft de gehoorzaamheid als zoodanig niets te maken. De slechte soldaat moet het zelfde doen en laten als de goede: de opgedragen dienstverrichtingen uitvoeren, de bevelen stipt opvolgen. Beiden zijn — soldaat. Even goed de domme en weinig begaafde als de ferme en intelligente. Beiden zijn — soldaat. De wil en het eigen oordeel der soldaten worden opgeheven door het bevel. De innerlijke, geestelijke en zielstoestand van den soldaat heeft met betrekking tot zijn gehoorzamen in het geheel niet mede te spreken, met gehoorzamen niets te maken. Zoo en zoo is het voorgeschreven, bevolen — en aldus wordt het uitgevoerd. Of de soldaat daartoe neiging gevoelt of daartoe gestemd is, of hij dat voor goed en nuttig houdt, of hem dat juist voorkomt en gelegen, of het overeenkomt met zijne denkwijze, wenschen en verwachtingen, dit alles is volkomen onverschillig, volmaakt zonder beteekenis, van geen invloed en van hoege-naamd geene waarde.

Daarnaar wordt niet gevraagd. Waaom de soldaat op zeker oogenblik gehoorzaamt, gaat ons niet aan. De hoofdzaak is, dat hij gehoorzaamt. Kort en bondig luidt het: zóó is het bevolen, en zóó wordt het uitgevoerd. Tegenspraak, critiek en opmerkingen, talmen en aarzelen komen niet te pas. »Ik kan niet,» bestaat niet. Wel, onmiddellijk doen en kunnen. Het geheele organisme wordt getroffen, wanneer één lid dienst weigert. De machine functioneert slecht, wanneer er deelen zijn, die haperen. Het bevel van den meerdere is van vroeg tot laat, van het begin tot het einde van zijn militairen diensttijd voor den soldaat norm en richtsnoer voor zijn handelen. Dat de flinke, met goede karaktereigenschappen bedeelde soldaat, evenals de oudere,

schrandere en ervarene, óók gehoorzaamt uit overtuiging, spreekt van zelf. Maar het zuiver militaire gehoorzamen wordt door de paragrafen der krijgsartikelen voorgeschreven; zij alleen zijn hier verplichtend en bepalend.

Van zelf ontstaat geene gehoorzaamheid. Niet iedereen is van nature geneigd tot gehoorzamen, d. i. tot opoffering van den wil. De grondslag der discipline wordt reeds in het ouderlijke huis en in de school gelegd. Ten minste, dit behoort zoo te zijn. Het is dus duidelijk, dat de hoedanigheid der opvoeding aldaar, op de later volgende militaire en op de latere algeheele ontwikkeling in het algemeen van onberekenbaren, zoo niet beslissenden invloed is. Het aankweken van moreele eigenschappen aldaar, evenals het veronachtzamen daarvan doet ook hier zijne uitwerking gevoelen. Hoe dikwerf neemt een ongezeggelijke en onwillige schoolknaap ook in zijne diensttijd deze slechte karaktereigenschappen onveranderd met zich mede, zoodat hij door zijne weerspannig gedrag, tot verdriet van zijne meerderen en kameraden, een alleszins ongeschikt en storend, ja zelfs verderfelijk element wordt; terwijl de rechtshapen en welopgevoede jongeling ook gehoorzamen heeft geleerd en later zijne gezindheid onwillekeurig overdraagt op de nieuwe, militaire verhoudingen. Evenzoo is het met plichtbesef en vaderlandsliefde, op welke laatste eigenschap door passende opwekking en onderricht, in het bijzonder door de juiste toepassing van de zedelijk opvoedende kracht van het onderwijs in de geschiedenis, op school zeer wel gewerkt kan worden. De ondervinding leert evenwel, dat de vorming en opvoeding op school dikwijls veel te wenschen overlaten en dientengevolge de schooltijd in dat opzicht zeer dikwijls allesbehalve beschouwd kan worden als eene gunstige voorbereiding voor den militairen dienst.

Reeds het *werkluiselijke van het godsdienstonderwijs* in zeer vele *volkscholen* is weinig geëigend het ware zedelijk bewustzijn te versterken en te verhoogen; nog minder is dit het geval met de wijze, waarop onderwijs in de geschiedenis wordt gegeven om de ware vaderlandsliefde op te wekken. In plaats

van eene grondige behandeling en diepgaande studie van slechts eenige, weinige, gewichtige onderwerpen, streeft men naar de grootst mogelijke hoeveelheid wetenschap, welke veelweterij, door haar schitterenden buitenkant, wel is waar veel verleidelijks heeft, doch in den grond slechts als paedagogische dwaling zich kenmerkt, in zooverre, dat zij tot oppervlakkigheid en zelfoverschatting leidt en zodoende, in plaats van eene vaste basis te vormen voor een ernstig streven in het latere leven, meestal slechts droombeelden en hersenschimmen ten gevolge heeft.

Hoe meer echter de school verzuimd heeft, des te meer zal het verblijf in het leger in te halen hebben, zoowel wat betreft onderwijs als opvoeding. Vormt reeds in de samenstelling van zoovele beroepsverhoudingen het ondergeschikt maken van den eigen wil en te gelijker tijd de erkenning van een gezag, alsmede het plichtbesef, eenigszins de hoofdoorwaarde voor een vruchtbaar samenwerken, zoowel als voor het opleveren van goede resultaten — hoeveel te meer zal dit het geval zijn in de, in alle levens- en beroepsverhoudingen zoo diep ingrijpende organisatie van militairen aard, het leger.

Het is niet te ontkennen, dat de gehoorzaamheid van den soldaat een in den grond ander karakter draagt dan die van den kweekeling of leerling. De eerstgenoemde is veel onvoorwaardelijker. Dat zegt reeds de uitdrukking: *subordinatie*. Een scherpe wind waait door het soldatenleven, door heel den militairen dienst. Onverbiddelijke, dikwijls ijzeren gestrengheid heerscht hier. Maar tevens, eene goede behandeling naar verdienste. Slechts deze middelen voeren tot het doel.

Waarom echter, zoo vraagt men, wordt het met de gehoorzaamheid der soldaten nauwer genomen dan met die van den schoolknaap of loonarbeiders. In hoeverre vooral heeft het gehoorzamen in het militaire leven eene veel ernstiger zijde, dan in het school- en beroepsleven.

Om de eenvoudige reden, dat eene samensmelting van zooveel verschillende elementen, als in het leger voorkomen, reeds met

het oog op het te bereiken doel, op den duur slechts denkbaar is met behulp van onvoorwaardelijke en onafwijsbare gehoorzaamheid.

De geëischte subordinatio komt echter niet van zelve. Zij moet eerst geleerd en aangekweekt, zij moet door jarenlange oefening en gewoonte ingeprent, zij moet ingeleefd worden.

Dit geschiedt eerst door de gewoonte om achting te gevoelen voor de militaire autoriteiten, door het gewinnen aan gehoorzaamheid, tucht, orde en nauwgezetheid. Vlijt, ijver, inspanning, plichtsvervulling, volharding en zelfbeheersching verhoogden het moreel van den soldaat. Alleen het gewinnen daaraan is van opvoedende kracht. Daardoor juist wordt de soldaat, door inspanning van alle krachten — geestelijk zoowel als lichamelijk — in staat gesteld den hoogsten graad van dienstpraestatie te bereiken, d. i. met doodsvrechting in oorlogs- en vredestijd. Niet toevallig zijn in de krijgsartikelen aan den eenen kant belooningen voor den plichtgetrouwe en aan den anderen kant bestraffingen in uitzicht gesteld voor hem, die zijn plicht verzaakt; zonder deze middelen, zooals reeds boven werd opgemerkt, is de handhaving en instandhouding der meest stramme discipline niet denkbaar.

Alle onderwijs hangt af van eene juiste leiding en eene goede methode. Daarvoor is noodig een geschikt onderwijzend personeel. Dit wordt in de eerste plaats gevormd door de *officieren*, als verder middel, om den grondslag te leggen van het moreele element en ter verhooging daarvan.

Het moreel van een leger hangt af in de eerste plaats van den volksgeest, daarna echter van het officierskorps, zoowel van het actieve leger als van de reserve. Hoe minder van den volksgeest voordeel voor het leger te verwachten is, des te beteekenisvoller wordt de invloed der officieren. Wil de officier de soldaten leeren gehoorzamen, dan moet hij allereerst de kunst verstaan van bevelen.

In hoofdzaak echter moet de officier door een goed voorbeeld en door onderricht zijn doel trachten te bereiken. Hij komt daarmee verder, bereikt daarmee meer dan met eene harde,

ruwe behandeling, dewijl overdreven gestrengheid slechts afstompt, allicht mismoedig stemt en tot weerspannigheid aanzet. De officier zou daardoor ten opzichte van zijne meest gewichtige taak, de moreele opvoeding van den soldaat, volslagen in gebreke blijven en zodoende het wezenlijke doel van den militairen dienstdienst allicht in gevaar brengen, zoo niet geheel en al voorbij streven. Eene bedaarde behandeling, met vastheid, met ernst en met welwillendheid is den officier waardig en voert het snelste tot het doel. Door zijn voorbeeld werkt ieder officier afzonderlijk en het geheele officierskorps op de gezindheid en het karakter, op de stemming en de houding zoodanig op den geest, zoowel van den enkelen soldaat als van den geheelen troep. De officieren toch vormen het gewichtigste lid van het geheele militaire organisme, het leger. Zij toch zijn het levende begrip, de ziel van het geheel. Van den eenvoudigen soldaat, van den ondergeschikte blijft de officier steeds de meerdere, maar te gelijker tijd de kameraad. Dit tweevoudige gezichtspunt zij voor den officier richtsnoer en leidstar van zijn handelen. De soldaat heeft een scherper oog en een fijner gevoel ten opzichte van datgene wat de officier doet en nalaat, dan deze dikwijls wel vermoedt. Daarom moet de officier er des te ernstiger en consequenter naar streven, om in alles, maar in de eerste plaats in moreelen zin, den onder zijne bevelen gestelden troep voor te gaan en tot voorbeeld te strekken.

Eene korte afwijking schijnt hier gerechtvaardigd.

Waar in de wereld Duitschers worden aangetroffen, hetzij in de Levant, in Amerika of in Oost-Azië, overal blijkt het, dat zij zich eene geachte, ja bevoorrechte positie wisten te veroveren. Dat is te danken aan den zin voor orde, voor arbeid en recht, die den Duitscher eigen is, en het zou niet te veel gezegd zijn wanneer wij opmerkten, dat het in de eerste plaats de *militaire opvoeding* geweest is, die van ouder tot ouder deze eigenschap in ons ontwikkeld en vastgelegd heeft. De Deutsche soldaat heeft, ook in dien zin, niet alleen bijgedragen tot de verovering der positie, die Duitschland als wereldmacht inneemt.

maar ook medegewerkt tot de bevestiging van onze oeconomische welvaart. Op de macht en het aanzien van het Duitsche leger en van de Duitsche vloot berust evenzeer het aanzien van ieder onzer medeburgers, want achter iederen Duitschen koopman en zendeling ontwaart de vreemdeling de gezamenlijke weerkracht van ons rijk. Niet aan een enkelen stand, niet aan eene bevoorrechte kaste, niet aan een heerschend systeem, maar aan het Duitsche volk in zijn geheel komen onze militaire instellingen ten goede: den koopman evenals den boer, den edelman zoowel als den burger, den rijke zoowel als den arme, den werkgever even goed als den werknemer. Tegenover het vaderland zijn wij allen gelijk, in onze verplichtingen zoowel als in de bescherming, die het ons waarborgt en in de liefde, die wij het toedragen. Door geen enkelen stand echter zal de vaderlandsliefde in zóó krachtigen vorm tot uitdrukking komen, als door den militairen stand.

3. *Gevolg.* Reeds in vreedestijd zijn de gevolgen merkbaar. De dagelijksche dienst gelijkt een raderwerk, hetwelk geen stilstand gedooft. Door voortdurende handhaving van eene strenge discipline, aan gehoorzaamheid, tucht en orde gewend, versterkt de soldaat naar lichaam en geest. Bovendien komen tot ontwikkeling moreele deugden als moed, vastberadenheid, volharding, vertrouwen in zijn meerdere, in zijn wapen en in zichzelf. De eigen overtuiging van het doel en de noodzakelijkheid zijner militaire opleiding en opvoeding, die bijna bij elke oefening, als hoogste doel, den oorlog voor oogen heeft, wekt in den soldaat spoedig lust en liefde voor zijn beroep en ijver in den dienst. Is het meerendeel in den troep met gelijke gezindheid bezielde, dan moet een wedijver ontstaan die het moreele bewustzijn en de zedelijke kracht, maar tegelijkertijd het moreele effect zoo hoog mogelijk weet op te voeren. De soldaat, die eerbied heeft voor godsdienst, zedelijkheid en wet, wordt eveneens geëerbiedigd. Slechts zulk een is in staat ten allen tijde achting af te dwingen en ook in vreedestijd, wanneer zijn Souverein de handhaving van rust en orde van hem eischt, en onder zijne bescherming de verschillende be-

standdeelen der bevolking ongestoord hunne beroepen of bedrijven kunnen uitoefenen, zijne taak te vervullen.

Hoever te meer echter geldt dit in oorlogstijd! Dan vooral vertoont zich de waarde van een zedelijk geschoold en gedisciplineerd leger van zijne meest schitterende zijde. Vóór alles tegenover het gevaar, in het gevecht. De door de invoering van het achterlaadgeweer noodzakelijk geworden ruimere toepassing van het verspreide gevecht vordert grootere vuurdiscipline. Deze is slechts denkbaar en uitvoerbaar bij een zeer hoog moreel. Het moreel stelt een troep in staat, zich liever tot den laatsten man te laten vernietigen, dan slechts eene duimbreedte te wijken of ook maar één oogenblik den hem toevertrouwd post te verlaten. Bijna elke bladzijde van de krijgsgeschiedenis bevestigt de hooge beteekenis van het moreel. Van ontelbare voorbeelden slechts weinige.

Het *gevecht bij Hochkirch*, 14 October 1758 is van Pruisische zijde een triomf der discipline. Slechts Pruisische discipline was hier in staat den chaos in orde, het, men zou bijna zeggen, slachten tot een regelmatig slag te maken. Tegenover de vijandelijke bajonetten en kanonnen, die, evenals de vijandelijke ruitery, zeker van de overwinning door het feit dat zij zich midden in den nacht reeds binnen het Pruisische kamp bevonden, vermochten de ongekleed uit hunne tenten te voorschijn springende soldaten, reeds nedergeveld, vóórdat zij zich in rij en gelid konden scharen, niets, door de ten gevolge van nacht en nevel volslagen onmogelijkheid om de tactische orde te herstellen . . . Daar schoten moed en bekwaamheid te kort — krijgstucht alleen redde hier alles. Elke tegenweerscheen bij Hochkirch vermetelheid, ironie; de ondergang zou onvermijdelijk zijn geweest. Pruisische discipline echter vond een uitweg. Het moreele element vierde te midden van de nederlaag eene overwinning.

Na roemrijke onderdrukking van den *Berlijnschen opstand* op 18 Maart 1848 verliet het Berlijnsche garnizoen in het volle bewustzijn van zijne plichtsvervulling, zijn heldenmoed en zijne overweldigende kracht — prijs gegeven aan den smaad

en den hoon van het gepeupel — de stad. Van hooger hand was verder bloedvergieten, verdere botsing verboden. Dat was de zwaarste proef en te gelijker tijd de grootste overwinning voor de krijgstucht. Zelfs de tegenstanders moesten toegeven, dat een, in dien graad gedisciplineerd leger op het toppunt stond van christelijke beschaving en van praestatie-vermogen in oorlogstijd.

In den *slag bij Königgrätz* had op den linkervleugel van de Pruisische slagorde de divisie Fransecky de opdracht, het boschje bij Benatek vast te houden; hiervan kweet zij zich roemrijk, tengevolge van de bewonderenswaardige volharding en moed der, onder het bevel van den eminenten Generaal gestelde troepen, toen deze uren lang stand hielden tegen de onstuimige aanvallen van zeer overmachtige vijandelijke troepenafdeelingen en geen voetbreed terugweken. De officers waren reusachtig, maar het doel was bereikt.

Dat zijn proefstukken van het moreele element. *Troepen zonder hoog moreel volvoeren dat niet.* Van een leger, waarin het moreele element leeft, kan de grootste inspanning geëischt worden. Zulk een leger kan ook eene nederlaag lijden, zonder dat de banden der krijgstucht verbroken worden. De moreele kracht, in zijne gelederen als eene wet werkende, duurt langer dan de verschoonbare mismoedigheid en de oogenblikkelijke neerslachtigheid, zooals die na nederlagen natuurlijk ook de gemoederen der beste soldaten overvalt.

De rechtschapen soldaat blijft ook in oorlogstijd binnen de grenzen van zijn plicht en zoekt zijne eer, zijn trots, ook in het vijandelijk land, in een zedelijk gedrag.

Hoe geheel anders moet het in een leger toegaan, waarin reeds in vreedestijd het moreele element ontbreekt. Zulk een leger schiet dan ook in oorlogstijd in elke plichtsvervulling te kort. In een dergelijk leger heeft ook de officier geene macht. Elke mogelijkheid om op den troep in te werken ontbreekt. Een leger, dat geen eerbied meer heeft voor wet en recht, bestaat niet meer in den waren zin van het woord. Het draagt de kiem van ontbinding in zich.

De ondervinding aan Fransche zijde van den laatsten Duitsch-Franschen oorlog is daarvan het beste bewijs.

B. Intelligentie.

Het vraagstuk luidt: gebruikmaking niet alleen van de fysieke, maar ook van de intellectuele krachten van den dienstplichtige voor het oorlogsdoel.

Ware de geheele tegenwoordige dienst eene doode formaliteit, de geheele militaire opleiding louter africhting en dresuur, dan waarlijk kon de soldaat volstaan met eene krachtige, tot weerstandbieden geschikte constitutie. Daar is hier echter sprake van opvoeding; eene opvoeding, die zich in geen deele ten doel stelt de vorming van den soldaat tot niets anders dan eene machine en een willoos werktuig, maar die zich integendeel tot taak stelt de ontwikkeling zijner geestelijke vermogens.

Het leeren van het gebruik der wapenen is, evenals de bekwaamheid daarin, wel is waar van zuiver mechanischen aard, maar de hanteering der wapenen — d. i. de technische bekendheid met de samenstelling en behandeling zoowel als de practische vaardigheid en gemakkelijheid in de uitvoering der handgrepen — op zichzelf, is nog niet voldoende ter verkrijging van goede resultaten; deze worden eerst behaald door den *geest* van het gebruik. Of de tegenwoordige infanterie bewapend is met voor- of achterladers is voor het succes in den oorlog van veel minder gewicht, dan de graad van intellectuele ontwikkeling, waarop deze infanterie staat. De krijgsgeschiedenis levert ons voorbeelden genoeg, welke onberekenbare voordeelen, ja welk overwicht een leger van eene middelmatige organisatie, door het moreele en geestelijke element heeft over een ander, beter uitgerust en bewapend leger, dat die eigenschappen niet bezit; zij leert ons ook, dat het gebrek aan moreele en geestelijke eigenschappen dikwijls gelijk staat met het verliezen van den slag. Hoe dikwijls heeft noch de bewapening, noch de aanvoering, noch het aantal, maar alleen de hooge graad van intelligentie en moreel een leger gered.

De soldaat moet gehoorzamen; dat spreekt van zelf. Daar-
aan mag niet getornd worden, want gehoorzaamheid is het,
die alles sameuhoudt en uit atomen, die anders uiteen
zouden vallen, één lichaam vormt. De wet, die een leger
grondvest, doet dit op de gehoorzaamheid. Want vóór alles,
moet het leger kunnen bestaan. Is zijn bestaan verzekerd,
dan komt het er op aan, dat het sterker en grooter worde naar
lichaam en ziel, dat de mechanische, blinde gehoorzaamheid
*zich veredele tot een gehoorzamen, gebaseerd op wilskracht en
helder inzicht.* Deze gevolgtrekking is zoo logisch en gerecht-
vaardigd als welke ook.

Hoe kan men hoden ten dage nog blijven vasthouden aan
het denkbeeld, met de fysieke kracht alleen rekening te
willen houden, alleen te willen besturen, waar toch de geheel
veranderde tactiek luide en gebiedend het tegendeel leert?
Hoe kan men tegenwoordig het feit ignoreeren, dat ieder man
als soldaat even goed als te voren een denkend, voelend, willend
mensch met eigen oordeel blijft; hoe kan men deze geestelijke
gave onbenut, dit vruchtbare veld braak en onbebouwd laten?
Vroeger, ja, toen geloofde men wel daarmede niets te kunnen
beginnen; toen geloofde men de ontwikkeling der zielseigen-
schappen van den man te moeten ontraden. Toen heette het
eenvoudig: gehoorzamen. Toen heette het: de soldaat als
zoodanig mag niet denken; hoe zou dat kunnen samengaan
met gehoorzamen? Dat is lang geleden. Die bekrompen en
verwaande denkbeelden zijn reeds lang over boord geworpen
en vervangen door vrijere, ruimere, rijpere, meer onbevoor-
oordeelde en gezonder inzichten. Wij zijn in de 20ste eeuw!

Wij verlangen gehoorzaamheid, eene onvoorwaardelijke,
zonder tegenspraak, vroeger en later, de grond- en hoeksteen,
waarop het gebouw van een krijgsvaardig leger opgetrokken
kan worden.

Wij willen echter geene doode gehoorzaamheid. De wil van
den ondergeschikte moet verbonden zijn aan dien van den
meerdere, maar niet als een gevangene in ketenen, die zich
niet kan verroeren, doch als een trouwe dienaar, die met alle

krachten medewerkt tot bereiking van het doel van zijn meester.

Wij willen zelfstandig denkende, oordeelende, willende soldaten — zelfhandelen van den eenling.

Wij willen eene opvoeding, die den mensch in zijn geheel omvat; vorming van den wil en vorming van het intellect. Men late een ieder zichzelf blijven, d. w. z. men late hem zijn eigen inzicht en oordeel, zijne eigene gevolgtrekking. Dat wekt op, verheft en sterkt het zelfbewustzijn en het zelfvertrouwen. Beide heeft de soldaat onvoorwaardelijk noodig. Ontegenzeggelijk vervullen in de nieuwere krijgskunde initiatief en zelfstandigheid van den enkelen man eene groote rol. Die troep is er waarlijk slecht aan toe, waarvan de manschappen ten opzichte van eene in dienst ontvangen opdracht, niet op eigen beenen staan en in moeilijke, critieke omstandigheden buiten het oog van den meerdere en zonder diens raad, zichzelf niet weten te helpen. Als de man dat niet geleerd heeft, dan mocht hij hoe eerder hoe liever van de vervulling zijner opdracht afzien. Beter zóó, dan dat hij door een verkeerd optreden zichzelf en zijn wapen compromitteert.

De cavalerie — heeden meer dan ooit het strategische wapen bij wlnnemendheid — moet oog en oor, sluier en dekmantel van het leger zijn; zij moet dus aan den eenen kant hare voelhorens ver vooruitstrekken, om het leger voldoende en te rechter tijd berichten te verschaffen en aan den anderen kant den opmarsch en de strategische plannen van het leger voor den vijand verborgen houden. Hoe kan zij dat zonder vroegtijdige, intellectueele vorming in vreedestijd van ieder man afzonderlijk?

Tot het bovengenoemde oorlogsdoel zijn noodig vindingrijke, vertrouwde en bekwame personen, zijn noodig zelfstandig denkende en oordeelende, besluitvaardige, zelfstandig beslissende en handelende patrouille-commandanten. Deze ontvangen hunne, met betrekking tot tijd en doel, bepaald omschreven opdracht. Zij herhalen aan hun lastgever de opdracht, ten teeken, dat zij haar begrepen hebben, en rijden dan weg. Dit geldt niet alleen officieren en onderofficieren, neen, even goed brigadiers en zelfs oud-gediende cavaleristen. Voor hen geldt het: de

ontvangen opdracht doelmatig uit te voeren in den geest van den commandant. Hier dus geene sprake van een slaafsch vasthouden aan de letter van het bevel. Dwaasheid zou dat zijn. De militair zou daarmede niet ver komen. *Zelf* moet hij zien, goed zien, goed verkennen, oordeelen, melden, handelen. Natuurlijk moet men hem eene zekere speelruimte laten. Intusschen moet hij zich streng houden binnen de grenzen van de door hem verschuldigde gehoorzaamheid. Hij gehoorzaamt aan het bevel. Aan zichzelf overgelaten, *moet* hij uit eigen overweging en opeigen verantwoordelijkheid handelen. Dat vordert naast zedelijke rijpheid, scherpzinnigheid en vastheid van wil, een ontwikkeld verstand en een juist oordeel. Zou dat iemand aanwaaien? Neen, men verkrijgt dat eerst na jarenlange vorming door opvoeding en oefening van verstand en wil. Juist daardoor kweekt men van de ondergeschikten ijverige en bedachtzame organen, die daar zien en oordeelen, waar de meerdere het niet kan, en die in zijn geest willen handelen, wijl hij hen van een goeden wil doordrongen heeft; die in zijn geest handelen kunnen, wijl zij hem verstaan, wijl zij den aard en de strekking van de hun gedane opdracht begrijpen, wijl zij op de hoogte zijn van den oorlogstoestand, waarvan de opdracht een uitvloeisel is.

Naar de *bereiking* van het bovengenoemde doel *moet* in de opvoeding van den soldaat gestreefd worden. Deze eisch is, met het oog op het geheele karakter van de hedendaagsche oorlogvoering, onafwijsbaar.

Laat nu nog iemand zeggen: fysieke kracht en volharding zijn voldoende!

Of: de moreele krachten treden in tijden van gevaar wel van zelf op!

Zulke drogredenen werpt men over boord. Zulke ondoordachte beweringen veroordeelen zich zelve, omdat zij bouwvallig en verouderd zijn.

Nog eene slotvraag is na het vorenstaande gerechtvaardigd.

De vraag namelijk: hoe staat het met de *kans om te overwinnen* voor de toekomst in vergelijking met het verleden.

Het is ongetwijfeld waar, dat in vroegere tijden, toen de elkander bestrijdende volkeren nog op een lagen trap van ontwikkeling en beschaving stonden en ten gevolge daarvan de eischen voor een leger nog niet de tegenwoordige hoogte, en toen eveneens de daarop betrekkelijke factoren nog niet den boven omschreven graad van ontwikkeling bereikt hadden — dientengevolge ook de overwinning gemakkelijker te bevechten was dan heden, nu de moderne oorlogvoering door de meerdere beschaving de hoogste inspanning en werkzaamheid van alle beschikbare fysieke, intellectuele en zedelijke krachten vordert. Maar aan den anderen kant is de hedendaagsche, onder zulke verzwarende omstandigheden voorbereide en bevochten zege ook zooveel beslissender en in hare gevolgen grooter dan vroeger, waarin tevens het in vergelijking met voorheen veel sneller verloop van den hedendaagschen oorlog hoofdzakelijk zijne oorzaak vindt.

Het begrip: kans om te overwinnen is, in het algemeen, een voor hypothesen en combinatiën zoo uitgestrekt en vruchtbaar proefveld en daárdoor zóó betrekkelijk, dat wat de quantiteit en qualiteit daarvan betreft, een bepaald voorschrift zich niet zonder bedenken laat vaststellen.

Verwachten sommigen van de numerieke meerderheid der strijdkrachten de overwinning, anderen zoeken die in den beteren geest of in de betere opleiding, uitrusting en bewapening, kortom in beter materiaal. Weer anderen trachten haar te behalen met behulp van de psysische gesteldheid van het operatietooneel, rekenen op de hulp van het klimaat en van het terein. Nog anderen hopen op eene bondgenootschap of beloven zich succes van het ingrijpen der staatkunde. Eenigen wederom verlaten zich op het genie, terwijl anderen meer op karaktersterkte en energie van de aanvoeders vertrouwen. De een bouwt op rijkere hulpbronnen, de andere op betere voorbereiding; de een ziet heil in het offensief, de andere in het defensief, enz. enz.

Alle bovengenoemde, zoowel voor de eene als voor de andere

partij als de meest juist beschouwde gezichtspunten gelden zoowel voor de geheele operatie, als voor eene episode daarvan, zoodat bijna elk gevecht, bijna elke slag meer of minder eene loterij blijft. Want in den loop van den geheelen oorlog, evenals gedurende een enkelen slag, kan de toestand zich ten gevolge van het intreden van onvoorziene omstandigheden zoodanig wijzigen, dat de aanvankelijk zegevierende partij volslagen het onderspit delft, en omgekeerd. Marengo 14 Juni 1800!

In het algemeen echter zal de meeste waarschijnlijkheid bestaan, dat de overwinning ten deel valt aan die partij, die op de hoogte is van haren tijd.

Een factor echter heeft steeds en ten allen tijde — ongeacht de meerdere of mindere ontwikkeling der volkeren — den doorslag gegeven: het moreele element.

Moge ook de invloed van de krijgskunde nog zoo beteekenisvol en ingrijpend zijn, ten slotte toch hebben steeds de zedelijke factoren en de daarop berustende krijgsvaardigheid de beslissing gebracht; heeft de grootere deugelijkheid van het leger, zoowel als van de bevelvoering nog steeds de meeste kansen gehad. Men denke slechts aan de legers van een Alexander, Hannibal, Caesar; van een Gustaaf Adolf, Frederik en Napoleon.

Het moreele element is de voornaamste steunpilaar, zoowel voor een volk als voor een leger. Wordt deze ondermijnd, dan geraakt spoedig het geheele gebouw in verval. Als voorbeeld moge genoemd worden het eenmaal onoverwinnelijke en de wereldbeheerschende Rome.

Van eene lans, al is die nog zoo lang, doodt slechts de punt.

Een leger, dat het moreele element verloren heeft, is gelijk aan eene lans met afgebroken punt.

Zij wondt misschien, maar doodt niet meer.

ERRATA.

- Blz. 438 reg. 3 v. o. staat: *kan*; lees: *kon*.
» 490 » 18 v. b. » \pm ; moet weg.
» 490 » 3 v. o. » *anders*; lees: *anderen*.
» 491 » 6 v. b. » *wenschen*; lees: *wenken*.
» 675 » 2 v. b. » *détail*; lees: *de details*.
-